

Gángó Gábor

Leibniz levélváltása Christobal de Rojas y Spinolával a felekezeti reunióról Magyarországon¹

Bevezetés

Gottfried Wilhelm Leibniz évtizedes levelezése a keresztény felekezetek újraegyesítéséről egyike hagyatéka legfontosabb részeinek. E korrespondencia, és ezen belül is levélváltása az irénikus püspökkel, Christobal de Rojas y Spinolával szinte áttekinthetetlenül széles terepet kínál az egyház-, politika- és eszmétörténeti kutatásokhoz.² Tanulmányom a Leibniz és Rojas közötti levelezésből azo-

¹ A jelen tanulmányt az Erfurti Egyetemen működő Max-Weber-Kolleg-ban írtam, ahol a 2016/2017- es és 2017/2018-as tanévet töltöttem MWK-COFUND-Fellow-ként. A projekt az Európai Unió Horizon 2020 kutatási és innovációs programjától kap támogatást a 665958. számú Marie Skłodowska-Curie támogatási megállapodás keretében. (This project receives funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under the Marie Skłodowska-Curie grant agreement No. 665958.) Szívvelyes köszönetemet szeretném kifejezésre juttatni Dr. Nora Gädekének tanácsaiért, útmutatásáért és nyelvi segítségéért. Különös köszönet illeti Anja Flecket, Prof. Dr. Michael Kempét és Matthias Wehryt, amiért engedélyezték és lehetővé tették számomra a hozzáférést a Leibniz-Archívum teológiai kézirataihoz. Prof. Dr. Margherita Palumbónak és Prof. Dr. Enrico Pasininek köszönöm a kézirat első változatához fűzött kritikai észrevételeit és kiegészítési javaslatait. Hasonlóképpen köszönöm Carmina Volkernak az átdolgozott változat nyelvi lektorálását. A tanulmány eredeti címe és várható megjelenési helye: „Leibniz’ Briefwechsel mit Christobal de Rojas y Spinola über die Reunionsverhandlungen in Ungarn 1691”, In: Margherita Palumbo/Enrico Pasini (szerk.): *Subnetworks in Leibniz’s Correspondence and Intellectual Network* (= Wolfenbütteler Forschungen), Wiesbaden, Harrassowitz. A szerző fordítása magyar nyelvre. A fordítást, valamint a latin idézetek magyar fordítását ellenőrizte és javította Simon József.

² Leibniz levelezéséhez és annak hálózataihoz vö. Georg Gerber: „Leibniz und seine Korrespondenz”, in: Wilhelm Totok und Carl Haase (szerk.): *Leibniz. Sein Leben – sein Wirken – seine Welt*. Hannover, Verlag für Literatur und Zeitgeschichte, 1966, 141–171; Gerda Utermöhlen: „Der Briefwechsel des Gottfried Wilhelm Leibniz – die umfangreichste Korrespondenz des 17. Jahrhunderts und der «république des lettres»”, in: Wolfgang Frühwald, Hans-Joachim Mähl und Walter Müller-Seidel (szerk.), *Probleme der Brief-Edition*. Bonn, Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1977, 87–103; Nora Gädeke: „Gottfried Wilhelm Leibniz”, In: Christiane Berkvens-Stevelinck, Hans Bots et Jens Häselser (szerk.): *Les grands intermédiaires culturels de la République des Lettres* (= Les dix-huitièmes siècles. Collection dirigée par Raymond Trousson et Anthony McKenna 91). Paris, Champion,

kat a leveleket veszi közelebbi vizsgálat alá, amelyek közvetlen összefüggésben állnak Rojas 1691. évi magyarországi missziójával. Rojas 1691. december 2-án kelt levele Leibnizhez és Leibniz válasza 1691. december 12./22-én a levélváltásuk azon ritka darabjaihoz tartoznak, amelyekben a felekezeti újraegyesítés kérdése Magyarországon helyhez és időhöz kötött konkrétságban, azaz a magyarországi társadalmi és politikai valósággal a háttérben jelenik meg, illetve amelyekben ez a háttér az utalások alapján rekonstruálható.³

Az 1691 végén lefolyt dialógus jobb megértéséhez Rojas levelét az 1691 tavaszi és nyári missziója során a magyarországi egyházi és világi vezetőkkel folytatott levelezésébe ágyazom be. Másrészt kísérletet teszek arra, hogy Leibniz részben együttérző, részben visszafogott válaszát Rojas szokatlanul személyes, borúlátó beszámolójára magyarországi nehézségeit illetően Leibniz Magyarországra vonatkozó nézeteihez és terveikhez való visszanyúlással értem meg. Ennek eredményeképpen előtérbe fog kerülni felfogásuk különbsége a magyar rendi alkotmányról, valamint a felfogásukon alapuló vízióik összeegyeztethetlensége Magyarországnak a török háborúk utáni kívánatos berendezkedését illetően. Más szavakkal: ezek az aspektusok egy, az elérni óhajtott felekezeti kibéküléstől elválaszthatatlan feladatot érintenek – a politikai nyugalom megteremtését Magyarországon. Elméleti és teológiai álláspontjaik ismeretesen gyökeresen különböztek egymástól. Leibniz a keresztény felekezetek tanításának az észben lehorgonyzott egységét követte, míg Rojas az egyház intézményes egységének a helyreállítására törekedett.⁴

2005, 257–306.; Uő: „Leibniz lässt sich informieren – Asymmetrien in seinen Korrespondenzbeziehungen”, In: Klaus-Dieter Herbst und Stefan Kratochwil (szerk.), *Kommunikation in der Frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main etc., Lang, 2009, 25–46.; Sybille Krämer: „Leibniz als Vordenker der Idee des Netzes und des Netzwerkes?”, In: *Vision als Aufgabe: Das Leibniz-Universum im 21. Jahrhundert*. Berlin, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, 2016, 47–59.

³ Christoph de Rojas y Spinola – Leibnizhez, Bécsújhely, 1691. December 2., A I, 7, N. 241, 442sk.; Leibniz – Christoph de Rojas y Spinolához, Hannover, 1691. December 12./22., A I, 7, N. 260, 474–477.

⁴ Gerda Utermöhlen: „Die irenische Politik der Welfenhöfe und Leibniz’ Schlichtungsversuch der Kontroverse um den päpstlichen Primat”, In: Dieter Breuer (szerk.): *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock* (= Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung 25). Wiesbaden 1995, 191–200., küll. 194sk.; Hartmut Rudolph: „Leibniz’ Bemühungen um eine Reunion der Kirchen”, in: Hans Otte, Richard Schenk (szerk.): *Die Reunionsgespräche im Niedersachsen des 17. Jahrhunderts. Rojas y Spinola – Molan – Leibniz* (= Studien zur Kirchengeschichte Niedersachsens. In Verbindung mit Hans-Walter Krumwiede, Hans Otte und J. Uhlhorn hrsg. von Inge Mager, Bd. 37). Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1999, 156–172., küll. 169sk.; Martin Ohst: „Einheit in Wahrhaftigkeit. Molans Konzept der kirchlichen Reunion”, In: *Reunionsgespräche im Niedersachsen*, 133–155., küll. 144sk.; Matthias Schnettger: „Rojas y Spinola, Molanus und Leibniz – Die

A jelen tanulmány arra kérdez rá, mennyiben összeegyeztethetők Magyarországról alkotott gyakorlati-politikai nézeteik.

A kérdés megválaszolásának érdekében filológiai vizsgálatokkal fogom megvilágítani a fent említett levelek egyes helyeit. E helyek alapján jobban megismerhetők az alternatív utak, amelyeken keresztül Leibniz információkat szerzett magának Rojas magyarországi missziójáról. Ezen az alapon tanulmányom többek között hozzájárul ahhoz, hogy feltérképezzük Leibniz tájékozódásának kiterjedtségét és határait a magyarországi reuniós ügyek vonatkozásában.

A kutatás állása

Gottfried Wilhelm Leibniznek a magyarországi reuniós tervekről alkotott nézetei összeurópai ökumenikus perspektívájának olyan részét alkotják, amelyet sem a régebbi monografikus összefoglalások, sem az újabb szakirodalom nem világított meg alaposan.⁵ A jelen esettanulmány célja, hogy új, részben ma-

(Re-)Unionsverhandlungen und ihr Scheitern”, In: Wenchao Li, Hans Poser, Hartmut Rudolph (szerk.): *Leibniz und die Ökumene* (= Studia Leibnitiana Sonderhefte, Bd. 41). Stuttgart, Steiner, 2013, 52., 73.; Irena Backus: „Leibniz: Protestant Theologian”, Oxford, Oxford University Press, 2016, kül. 4.; Klaus Unterburger: „Umstrittene Ekklesio-logie. Theologische Traditionen in Leibniz’ Konzeption von Kirche, Papst und Konzil”, In: Wenchao Li, Hartmut Rudolph (szerk.): *Leibniz im Lichte der Theologien* (= Studia Leibnitiana supplementa. Bd 40). Stuttgart, Steiner, 2017, 265–286., kül. 266sk.

⁵ Áttekintés: Wolfgang Hübener: „Negotium irenicum – Leibniz’ Bemühungen um die brandenburgische Union”, In: Hans Poser, Albert Heinekamp (szerk.): *Leibniz in Berlin* (= Studia Leibnitiana Sonderhefte 16). Stuttgart, Steiner, 1990, 120–169., kül. 120–123. Rész kutatások: Christoph von Rommel: *Leibnitz und Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels. Ein ungedruckter Briefwechsel über religiöse und politische Gegenstände*. 2 Bde, Frankfurt a. M., Literarische Anstalt, 1847; Aloys Pichler: *Die Theologie des Leibniz aus sämtlichen ... Quellen ... dargestellt*. 2 Bde, München, Cotta, 1869–1870; Kurt Fischer: *Geschichte der neueren Philosophie*. 3. Bd., Heidelberg, Winter, ³1902, 153–185.; Franz Xaver Kiefl: *Der Friedensplan des Leibniz zur Wiedervereinigung der getrennten christlichen Kirchen*. Paderborn, Olms, 1903; Philipp Hildebrandt: *Die kirchlichen Reunionsverhandlungen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Ernst August von Hannover und die katholische Kirche*. Rom, Regenberg, 1922; Paul Eisenkopf: *Leibniz und die Einigung der Christenheit. Überlegungen zur Reunion der evangelischen und katholischen Kirche* (= Beiträge zur ökumenischen Theologie. szerk. von Heinrich Fries. Bd. 11). München – Paderborn – Wien 1975; Hartmut Rudolph: „Daniel Ernst Jablonski und Gottfried Wilhelm Leibniz – Kirchen- und akademiegeschichtliche Beobachtungen zur Frühaufklärung”, *Sitzungsberichte der Leibniz-Societät der Wissenschaften zu Berlin*. 101 (2009), 7–26., kül. 18.; Werner Fritzemeyer: *Christenheit und Europa*.

gyarországi levéltárakban feltárt források bevonásával, valamint Leibniznek a felszabadító háború alatti, Magyarországot érintő politikájának a figyelembe vételével, jobban megértse a hannoveri tudós és a tinai címzetes püspök (1685-től bécsújhelyi püspök) Christobal de Rojas y Spinola közötti dialógust Rojas magyarországi reuniós törekvéseinek célkitűzéseiről, lefolyásáról és kilátásairól. A Rojas magyarországi misszióira vonatkozó munkákban nem ritkán egymásnak ellentmondó adatok és állítások találhatók, nem utolsósorban a különböző forrásbázisoknak köszönhetően.⁶ Mindmáig hiányzik a téma átfogó feldolgozása, amely valamennyi ismert forrást egyformán tekintetbe és kritika alá venné.

Levéltári források találhatók többek között a hannoveri Leibniz-Archívumban, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában Budapesten, a bécsi Österreichische Nationalbibliothek-ban, illetve a Haus-, Hof- und Staatsarchiv-ban, valamint Ausztria más területi levéltáráiban. Számos dokumentum

Zur Geschichte des europäischen Gemeinschaftsgefühls von Dante bis Leibniz. München – Berlin, Oldenbourg, 1931, 154.; Matthias Schnettger: „Katholisch-protestantische (Re-)Unionsbestrebungen im Reich in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Voraussetzungen – Initiativen – Hindernisse”, In: Harm Klueting (szerk.): *Irenik und Antikonfessionalismus im 17. und 18. Jahrhundert.* Hildesheim – Zürich – New York, Olms, 2003, 91–116., kül. 106.; Hermann Tüchle: „Neue Quellen zu den Reunionsverhandlungen des Bischofs Spinola und seines Nachfolgers”, in: Joseph Ratzinger, Heinrich Fries (szerk.): *Einsicht und Glaube. Festschrift für Gottlieb Söhngen.* Freiburg, Herder, 1962, 405–437., kül. 412.; Karl Otman Freiherr von Aretin: *Das Alte Reich 1648–1806.* 4 Bde, Stuttgart, Klett-Cotta, 1993–2000, Bd. I, 327–338.

⁶ Gallus Haselbeck (szerk.): „Ein Bericht des Irenikers P. Christoph de Royas y Spinola, Bischofs von Wiener-Neustadt, über seine Unternehmungen und Erfolge (Sincera relatio ...)”, In: *Seraphisches St. Joseph-Kolleg zu Watersleyde: Jahresbericht für das Schuljahr 1911–1912*, Fulda 1912, 3–23.; Uő: „Der Ireniker P. Christoph de Rojas y Spinola”, *Der Katholik.* 93 (1913), Bd 11, 387–405.; Bd 12, 15–37.; Samuel J. T. Miller and John P. Spielman jr.: *Cristobal Rojas y Spinola. Cameralist and Irenicist 1626–1695* (= Transactions of the American Philosophical Society. New Series, Vol. 52, Part 5). Philadelphia 1962; Karin Masser: *Christobal de Gentil de Rojas y Spinola O.F.M. und der lutherische Abt Gerardus Wolterius Molanus. Ein Beitrag zur Geschichte der Unionsbestrebungen der katholischen und evangelischen Kirche im 17. Jahrhundert* (= Reformationsgeschichtliche Studien und Texte. In Verbindung mit Herbert Immenkötter, Friedhelm Jürgenmeier, Manfred Rudersdorf, Anton Schindling und Peter Walter hrsg. von Heribert Smolinsky, Bd. 145), Münster, Aschendorff, 2002; András Forgó: *Kirchliche Einigungsversuche in Ungarn. Die Unionsverhandlungen Christophorus Rojas y Spinolas in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts* (= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte, hrsg. von Irene Dingel, Bd. 212), Mainz, von Zabern, 2007.

került napvilágra nemrégiben hozzáférhetővé tett római levéltárakból.⁷ A Leibniz-hagyatékban⁸ sokkal több forrás található a témához, mint az eddig a szakirodalom alapján feltehető volt.⁹ A hannoveri Leibniz-Archívumban nemcsak Philipp Ludwig Hannesen Rojas-életrajzát őrzik¹⁰, hanem Heinrich Julius Friedrich Busch hagyatéka¹¹ is sokkal jelentősebbnek bizonyult a magyarországi reuniós kísérletek kutatásának szempontjából, mint korábban feltételezhető volt. Busch kéziratai között találhatóak többek között Rojas élete és működése monografikus feldolgozásának töredékei, amelyekben a magyarországi ügyekről szóló fejezet van a leginkább kidolgozott állapotban (*Bischof von Thina in Hungaria suchet unionem Religionum 1683*).¹² Három forráscsoport releváns továbbá nemcsak Busch kéziratós hagyatékában, hanem levelezésében¹³ is: 1) a *Collectanea ad Biographiam Spinolae*¹⁴; 2) egy terjedelmes cédulagyűjtemény adatokkal a „Rojas Magyarországon” témához a 18. század közepéig terjedő szakirodalomból, és végül 3) darabok Buschnak magyar papokkal és tudósokkal Rojas tevékenységéről folytatott levelezéséből.¹⁵

Esterházy Pál nádor valláspolitikai iratai az Országos Levéltárban tanúsodnak az 1681 és 1692 között a megyékben folytatott tárgyalásokról.¹⁶ Rojas levelei Esterházy Pálhoz, valamint levelei katolikus főpapokhoz és evangélikus gyülekezetekhez Rojas tevékenységével összefüggésben ugyancsak értékes adatokat tartalmaznak.¹⁷

⁷ Margherita Palumbo: „*Le Stravaganze dei Protestanti – Reunionsgespräche und Konversionsversuche aus der Perspektive der römischen Kurie*”, In: *Leibniz und die Ökumene*, 50–73.

⁸ LH I, 7–17.

⁹ Gerda Utermöhlen: „Handschriftliches Material von und über Christoph de Rojas y Spinola in der hannoverschen Landesbibliothek”, in: *Reunionsgespräche im Niedersachsen*, 120–132.; Kurt Müller: „Korrespondenten von G. W. Leibniz: 2. Cristobal de Rojas y Spinola O.F.M.”, *Studia Leibnitiana*. 2 (1970), 284–297.

¹⁰ *Acta reunionis ecclesiasticae a Christophoro Roias de Spinola Episcopo Tinensi postea Neostadiensi Potissimum in variis Germaniae provinciis tentatae quae e monumentis maximam partem nondum editis partimque autographis publici iuris fecit Joannes Andreas Hannésen J. V. D. et Pro-Syndicus Göttingensis. Accessit Praefatio et editoris dissertatio praeliminaris de persona, moribus & fatis Irenici Tinensis*. LH I, 12.

¹¹ LH I, 13–17.

¹² LH I, 13, No. 1. Bl. 151–365.

¹³ LH I, 17, elszórva a 81–190. lapok között.

¹⁴ LH I, 15, Bl. 1–70., 90–109.

¹⁵ LH I, 17, passim.

¹⁶ MNL OL X 89, kül. Nr. 7130, 7217-től 7235-ig, 9515, 9516, 9523.

¹⁷ Christobal Rojas y Spinola – Esterházy Pál herceg nádorhoz, 1691. július 2. (MNL OL X89, No. 2887); Christobal Rojas y Spinola – Esterházy Pál herceg nádorhoz, 1691.

Az ausztriai gyűjteményekben, valamint további magyarországi és határon túli levéltárakban és könyvtárakban található forrásokról Karin Masser és Forgó András tájékoztatnak,¹⁸ akik a legfontosabb forráskiadásokat is, jóllehet nem kimerítően, tekintetbe vették.¹⁹

Rojas levele Leibnizhez, 1691. december 2.

Amint a számos ránk hagyományozódott irat és levél mutatja, Magyarország mindig is az irénikus püspök látóterében volt. 1673–1674-ben a Wesselényi-felkelés után gályára küldött lelkészek ügyét képviselte Európában.²⁰ 1678–1679-ben Rojas a Welf-dinasztia udvaraiban tárgyalta a magyarországi protesztánsüldözésekről.²¹ 1681-ben utazott először a soproni országgyűlésre. Ebben az évben a császár kibékült a magyar rendekkel, visszaállította 1670-ben „el-

július 30. (MNL OL X 89, No. 2888); Christobal Rojas y Spinola – Esterházy Pál herceg nádorhoz, 1691. augusztus 8. (MNL OL X 89, No. 2889); Christobal Rojas y Spinola – Esterházy Pál herceg nádorhoz, k. n. (MNL OL X 89, No. 2890); Christobal Rojas y Spinola – Esterházy Pál herceg nádorhoz, k. n. (MNL OL X 89, No. 3689); a pozsonyi evangélikusok – Esterházy Pál herceg nádorhoz, 1691. július 22. (MNL OL X 89, No. 5440); A Ruszton összegyűlt evangélikusok („Liberarum & Regiarum Civitatum Poseniensis, Soproniensis, Keöszeghiensis, Modrensis, Bazinensis, S. Georgiensis & Rustensis ex Statu Evangelico ad hanc Congregationem Ablegati Nuncii”) – Esterházy Pál herceg nádorhoz, Ruszt, 1691. július 26. (MNL OL X 89, Nr. 5443); Fenesy György egri püspök – Esteházy Pál herceg nádorhoz, 1692. május 26. (MNL OL X 89, levelek Pál nádorhoz); Benkowitz Ágost nagyváradi püspök – Esterházy Pál herceg nádorhoz, 1692. május 28. (MNL OL X 89, levelek Pál nádorhoz). E levelek részben ismertek, vö. Forgó: *Kirchliche Einigungsversuche*, 171–176., Quellenanhang Nr. 14-től 17-ig. Az átírás sajnálatosan annyira hibás, hogy e forráskiadás még áttekintés céljára sem használható.

¹⁸ Masser: *Christóbal de Gentil de Rojas y Spinola*, 497–499.; Forgó: *Kirchliche Einigungsversuche*, 183sk.

¹⁹ Johann Christian Lünig: *Publicorum negotiorum sylloge*, Frankfurt/Main, Boetius, 1694, 1089–1126.; *Fortgesetzte Sammlung von alten und neuen theologischen Sachen*. 1 (1721), 224–266.; Adolph Lampe: *Historia Ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania...: ex monumentis fide dignissimis a viro quodam doctissimo* [Debreceni Ember Pál] magnam partem congesta. Trajecti ad Rhenum, apud Jacobum van Poolsum, 1728, 506–515.

²⁰ Remigius Bäumer: „Die Unionsbemühungen von Christoph de Rojas y Spinola”, In: *Die Reunionsgespräche im Niedersachsen*, 85–103., küll. 90sk.

²¹ Hans Otte: „Glaubenswechsel, Reichspolitik und Wiedervereinigung der Kirchen. Der Beginn der Reunionsverhandlungen in Hannover und die Interessen der welfischen Herzöge”, In: *Reunionsgespräche im Niedersachsen*, 56–84., küll. 67–80.

játszott“ szabadságaikat és előjogaikat, és európai érdekeinek rovására kompromisszumot kötött velük a szabad vallásgyakorlás ügyében.²² Az országgyűlésen, amelyen Rojas saját szakállára, valószínűleg császári támogatás nélkül lépett fel, egy iratot terjesztett elő, amelyet azonban nem tűztek napirendre.²³ A magyar politikai közösség e legfontosabb gyűlésén mint címzetes tinai (Knin Horvátországban) püspököknek, azaz egy a magyar prímás által kinevezett egyházi főméltóságnak volt joga részt venni.²⁴

A reuniós tárgyalások Magyarországon mindenekelőtt katolikusok és evangélikusok közötti polémiát jelentettek. Sopron számított a magyar evangélikusok fővárosának: az ő panaszai az 1681-es soproni országgyűlésen képezik tehát Rojas első látogatásának a kontextusát. Rojas legfontosabb magyarországi szövetségését, Esterházy Pál herceget, aki sikerrel harcolt a magyar alkotmány elleni császári támadással szemben, az 1681-es soproni országgyűlésen nádorrá választották, miközben a keményebb politikai és valláspolitikai vonal szószólójának, Kollonich Lipót grófnak átmenetileg a háttérbe kellett vonulnia.²⁵ Esterházy a Sopron vármegyei főispáni tisztséggel is fel volt ruházva: így saját pátriájában Rojas törekvéseit, írásos engedélyek segítségével is, jobban tudta támogatni.²⁶

²² Benczédi László: *Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*. Budapest, Akadémiai, 1980, 99.; Matthias Schnettger: „Kirchenadvokate und Reichseinigungspläne. Kaiser Leopold I. und die Reunionsbestrebungen Rojas y Spinolas”, In: Heinz Duchhardt und Gerhard May (szerk.), *Union – Konversion – Toleranz. Dimensionen der Annäherung zwischen den christlichen Konfessionen im 17. und 18. Jahrhundert* (= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Beiheft 50). Mainz, von Zabern, 2000, 139–169., küll. 150sk.; Jean Bérenger: *Léopold Ier (1640–1705). Fondateur de la puissance autrichienne* (= Perspectives germaniques. Collection dirigée par Jacques le Rider). Paris, Presses Universitaires de France, 2004, 273.

²³ A következő nyomtatványok között: LH I, 7, No. 5. Bl. 179–202., együtt I. Lipót császár 1691. március 20-i meghatalmazó levelével; Rojas saját kezdeményezéséhez vö. Forgó: *Kirchliche Einigungsversuche*, 129sk., vö. ezzel szemben Masser: *Christóbal de Gentil de Rojas y Spinola*, 237.

²⁴ Viczián János: „Spinola, Christophorus de Rojas y, OFM”, In: *Magyar Katolikus Lexikon*, 12. kötet, Budapest 2007, 311.; Gabriel Adriányi: *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (= Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München. szerk. von Georg Stadtmüller, Horst Glassl, Ekkehard Völkl, Edgar Hösch, Bd. 30). München, Trofenic, 1986, 35.; Joachim Bahlcke: *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie: von einer Partnerschaft zur Konfrontation* (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 23). Stuttgart, Steiner, 2005, 102sk., 114.

²⁵ Benczédi: *Rendiség*, 99. és 157., 56. sz. j.

²⁶ Lampe: *Historia Ecclesiae Reformatae*, 506.

1691 tavaszán Rojas a császár hivatalos meghatalmazásával érkezett Magyarországra, jóllehet a kezdeményezés ez esetben is tőle és nem a császártól indult ki.²⁷

1691 elején Rojas még derűlátással telten írt Leibniznek küszöbön álló magyarországi missziójáról.²⁸ Az év végéig azonban nem tudósította őt többé tárgyalásairól. Az 1691. december 2-i levél, amely egy egész év megpróbáltatásairól ad számot, szokatlan külső formájával tűnik fel. Két nyelven íródott, a latin rész diplomatikusabb, míg a német rész bepillantást enged Rojas kilátástalan helyzetébe Magyarországon. Ehhez járul egy (Rojas által saját kezűleg) olvashatatlaná tett utószó németül.

Ez a levél csak röviden és teljesség nélkül foglalja össze a helyzet hátterét, amelybe Rojas Magyarországon keveredett: I. Lipót császár 1691. március 20-i meghatalmazásának birtokában a püspök számos levélben fordult Nyugat- és Észak-Magyarország evangélikus rendjeihez, amelyekben tárgyalásra hívta meg a protestánsokat, akik valóban készek voltak kétszer találkozni a püspökkel (június 25-én Kismartonban, július 26-án Ruszton). Esetleges további lépések előtt a magyar protestánsok németországi hittestvéreik állásfoglalására vártak.

A katolikusok álláspontjáról azonban Leibniz nem kapott híreket Rojástól. Valójában Rojas helyzetét Dvornikovich Mihály váci püspöknek, Kollonich Lipót hívének 1691. július 19-i levele különösen megnehezítette.²⁹ Alapvetően ez a levél akadályozta meg az augusztus 5-ére tervezett pozsonyi konferenciát, és kényszerítette az időközben Bécsújhelyre kinevezett püspököt arra, hogy visszatérjen egyházmegyéjébe.³⁰

Rojas, kétfelől szorongattatván, 1691. július 30-án levélben fordult Esterházy Pál nádorhoz.³¹ E levélben elhagyta a püspököt derűlátása, és a legszokatlanabb

²⁷ Schnettger: „Kirchenadvokate”, 161sk., 167.

²⁸ „Nunc vero tandem dicere possum quod Aug^{mus} sese negotio Reunionis serio applicare resolverit, mihi que (uti petii) quatuor ex primariis, inter quos etiam pristinus adest aemulus, in laboris et deliberationum socios, actu deputaverit; et exiguae meae directioni actu commiserit: quodque mens sit rem apud Ungaros et Transilvanos aequaliter aggredi, mox ubi aliqualis tranquillitas status a Deo concedetur.” Christoph de Rojas y Spinola – Leibnizhez, Bécsújhely (?), 1691 január (?), A I, 6, N. 193, 367.

²⁹ Német fordításban Haselbeck: „Der Ireniker P. Christoph de Rojas y Spinola” nyomán, l. Forgó: *Kirchliche Einigungsversuche*, 135., vö. Masser: *Christóbal de Gentil de Rojas y Spinola*, 348., 1108. sz. j.

³⁰ Henning Ziebritzki: „Uniformiter vivere? Zum theologischen Charakter von Christoph de Rojas y Spinolas Schrift «De confessione orthodoxae fidei Hungaricarum Ecclesiarum»”, In: *Die Reunionsgespräche im Niedersachsen*, 105–119., kül. 106.

³¹ Christóbal de Rojas y Spinola – Esterházy Pál herceg nádorhoz, 1691. július 30.

javaslatokkal állt elő. Nemcsak egy egyesített protestáns kongregáció szükségességét és értelmét kérdőjelezte meg, hanem kétségét fejezte ki a magyarországi reunió és a birodalmon belüli folyamatok párhuzamának tekintetében is. Sőt, az iránti kétségének adott hangot, hogy az emberi értelem képes lenne arra, hogy belátásra és konszenzusra jusson teológiai vitakérdésekben. Ezért nem látott más lehetőséget, mint hogy az Evangélium igazsága alapján a reunió Magyarországon a magyar protestánsok támogatásával *brevi manu* életbe lépjen.

A levél gondolatmenete a következő. Hogy a protestánsok kimentették magukat a gyűlésen való részvétel alól, így kezdte Rojas a levelét, kapóra jött a számára abban az értelemben, hogy több ideje volt arra, hogy visszanyerje az egészségét. Ennek ellenére ő, Rojas, mégis hiszi, hogy a császári meghatalmazással eljött a megfelelő pillanat a reunió számára. Kijelenti, hogy a művet, amelynek fő előmozdítójának magamagát tartja, véghezvinni és tervei sikerét megérni akarja. Ezért ellene van minden késlekedésnek.³² Egy általános protestáns gyűlést lehetetlennek tartott. Ehelyett azt javasolja, a magyar protestánsok egyenként és egymás után tanácskozzanak egyes birodalmi hercegekkel a kölcsönös felvilágosítás céljából.

Megfelelő előkészítés nélkül, így folytatja Rojas levelét Esterházy Pál nádorhoz, e konferenciák kevés hasznot hajtanak: már csak ezért is eltanácsolt másokat egy ilyes gyűléstől. Ha egy ilyen kongregációt egyáltalán összehívnának, akkor nemcsak a tudósokat, hanem a béke barátait is meg kellene a konferenciákra hívni. Mindazonáltal Roja úgy véli, hogy a haszon kérdéses maradna: ahogy a lengyelországi tárgyalások mutatták, nem a vezető protestáns teológusok jelennének meg ezen a gyűlésen, hanem néhányan a maradékból, akiktől nem sok várható.

Rojas szerint Magyarország helyzete sajátos, mert az ország lakosai „jobban nélkülözik a vallásbékét, mint azok a protestáns népek, amelyek egy tisztán protestáns népesség fölött uralkodó protestáns fejedelem alatt nyugodtan élnek”.³³ Azon a véleményen volt, hogy a magyarok soha nem fogadnák el a né-

(MNL OL X 89, No. 2888)

³² „Cum enim ipsi, tanquam Christiani plenam cum omnibus Christi fidelibus pacem tam politicam scilicet, quam Ecclesiasticam, per vias licitas sincero corde haud dubiè desiderent; pro illa procuranda conditiones illas quas ipsimet sciunt esse impossibiles, vel minus necessarias moramque vitâ nostrâ longiorem generantes, nullo utique modo proponent.”

³³ „Considerandum 3º, quod per hunc circuitum neque generalem Congregationem, neque omnium pro Reunione inclinationem obtinerent; apud maiorem tamen partem ipsi plurimum fructificarent, lumenque plenum pro pace Ecclesiastica Hungariae

metektől való függést teológiai kérdésekben. Minden protestáns, mint ahogy minden katolikus, hite számára kiváló alapzat az evangélium igazságai, amelyekben egyedül és kizárólag áll a létesítendő reunió szubsztanciája; a vitás kérdéseket Isten szava (azaz a kinyilatkoztatás) alapján kell megoldani, nem pedig valamiféle emberi értelem, vagy akarat, vagy konszenzus alapján.³⁴

Ezért akart elkerülni minden további diszkusziót: „Az istentisztelet és a külsődleges privilégiumok mellékes kérdéseit leszámítva reuniónk egész lényege, amint mondtam, egyedül az isteni igazságok, valamint az alapvető és mégis rosszul megértett hittételek jobb, mégpedig mindkét párt számára könnyebben érthető, magyarázatában áll.³⁵

Mivel a katolikus főpapok elutasították Rojas terveit és a birodalmi teológusoktól sem várható áttörés, Rojas nem látott más lehetőséget, mint hogy egész bizalmát a magyarországi protestánsokba helyezze: „Kétségkívül: jóllehet a szent ügy miatt mindkét oldalról csak szidalmat és üldöztetést kaptam, és ugyanezt várom a jövőre nézve is. Én azonban egyedül fogok a magyarországi protestáns urakkal megegyezni Isten dicsőségére és teljes megbékélésükre; sőt, kész vagyok rá, hogy utolsó csepp véretem ontsam értük.³⁶

Amint ez a levél mutatja, a püspök 1691 nyarán még a német protestánsok beavatkozása ellen küzdött, míg az év végén mégiscsak elfogadta a birodalmi gyűlés illetékességét reuniós ügyekben. Ennek tanúja Rojas levele Leibnizhez december 2-áról. Ebben a levélben Rojas csak a Kismartonban és Ruszton létrejött tárgyalásokról írt, és azt jelentette, hogy a protestánsok „*satis devote*“ tárgyaltak vele. Sem afölötti csalódását nem említette, hogy a protestánsok

acquirerent, quâ ipsi magis, et citius indigent, quam Protestantes populi, qui sub Principe, et populo merè protestante quietè vivunt”.

³⁴ „Praeterquam enim, quod Hungarica Natio à Deo nullam à Germanica acceperit dependentiam; praecipuum omnium Protestantium, ac etiam nostrum fidei fundamentum est, quod nimirum Veritates Evangelicae, in quibus solis substantia Reunionis faciendae consistit in solùm Dei verbum ac revelationem Divinam, non verò in ullius hominis intellectum, aut voluntatem vel consensum resolvantur.”

³⁵ „Nam praeter accidentalialia Coeremoniarum et extrinsecorum privilegiorum tota substantia Reunionis nostrae, uti dixi in sola veritatum divinarum, nec non praecipuarum, ac malè intellectarum doctrinarum clariori, et tali explicatione, quam utraque pars facilius captat, consistit.”

³⁶ „Assecuro, quod licet hucusque ex negotio Sancto nil aliud, quam utriusque partis censuras et persequutiones [!] reportaverim, ac in futurum expectem; ad Dei tamen solas gloriam et pro Dominorum Protestantium Hungarorum plena consolatione in cunctis possibilibus me illis conformabo imo pro illis ultimam sanguinis guttam effundere sim paratus.”

a birodalmi gyűléshez fordultak, sem kísérleteit, hogy megakadályozza a birodalmi fejedelmeknek és rendeknek a beavatkozását a magyar ügyekbe, hanem kizárólag arról tudósította Leibnizet, hogy utóbb arra törekedett, hogy a birodalmi fejedelmeket bécsi követeken keresztül a saját oldalára állítsa. Így a protestánsokkal való összecsapásaiban a birodalomtól érkező segítséget a magyar klérussal való vitában Rómában kereste. Így írt:

Miután megismertettem a meghatalmazásomat a környékbeli protestáns gyülekezetekkel és Kismartonba hívtam őket, kétszer megjelentek ott, és elég elhivatottan tárgyaltak velem a szent cél ügyében. Mivel azonban minden tárgyalási kérdésben a német fejedelmek és teológusok kifejezett véleményére és hozzájárulására hagyatkoztak, ezért elküldtem a meghatalmazásom másolatát (amelyet ide is mellékelek) a regensburgi birodalmi gyűlés képviselőihez, ahol is, ahogy biztosítottak felőle, a protestánsok és a katolikusok egyaránt azon a nézeten voltak, hogy azt a birodalmi gyűlés alatt ki kell nyomtatni és terjeszteni: nincs kétségem felőle, hogy az Ön államminisztere [Chr. v. Weselow] is megismerte és előterjesztette azt. Továbbá megállapodtam számos Bécsben állomásozó követtel; mégpedig úgy, hogy azok csak uralkodóik meghatalmazására várnak ahhoz, hogy ünnepélyesen beavatkozzanak Magyarországon. Számos hatásos eszközt alkalmaztam, hogy ezt kiváltsam náluk. [...] Mivel azonban sok katolikus főpapunk Magyarországon nincs tájékozódva az ügy jelentőségéről és módjáról, és nem mutatkoztak hajlandónak, ezért a tényállás előterjesztettem egy bizonyos helyen [Rómában], ahonnan ők a világosságot [azaz: az utasításokat] kapják és el kell, hogy fogadják. Ezekkel a meglehetősen jó lépésekkel megbékélve élek addig is.”³⁷

³⁷ „Postquam enim Plenipotentiam vicinioribus Hungaricarum Protestantium communitatum intimassem, et ad civitatem Eisenstadiensem citassem, ibidem bis comparuerunt, ac mecum satis devote circa sacrosanctum scopum tractarunt. Quia vero sese ad Germanorum Principum ac Theologorum expressum consilium, omniumque agendorum approbationem remiserunt; misi imprimis copiam meae Plenipotentiae (quam et hisce adjungo) ad totius Dietae Ratisbunnensis Plenipotentiariorum, ubi ejus tenorem, uti sum certificatus, tam Protestantes quam Romanenses ita aestimarunt ut eam imprimi ac divulgari curarint: nec dubito quin et vester Minister status [Chr. v. Weselow] hoc sciverit, et retulerit. Deinde disposui non[n]ullos Protestantes legatos Viennae residentes optime; ac ita ut nil aliud quam principalium suorum commissionem sese solemniter in Hungaria immiscendi, desiderent, et ad hanc ipsis procurandam non[n]ulla efficacia media applicavi. (Inter hos est ille summus et distans ad quem ante sesquennium iter facere desiderabam.) Oportebit ergo non[n]ihil expectare hoc responsum; de quo bene spero. Quia vero varii ex nostris Romanensibus Hungariae Praesulibus de possibilitate et modo rei necdum informati, sese invitos exhibent, statum rei in illo loco aperui,

Ezt követően Rojas kiesett mérsékelt-optimista hangneméből, és panaszos tirádára ragadtatta magát németül a császár ellen: „Látja, az én legelső és magasabb pártfogóim és a keresztény egység letéteményesei teljesen elhagytak engem. Mivel most megvonják tőlem parancsuknak a régi kegyelmét és a válszukat. Minthogy én az ő legfőbb keresztényi és ésszerű utasításukat Magyarországon és mindenütt a legnagyobb fáradsággal fogatosítom, és az ő védelmük és állhatatosságuk nem érhet véget, remélem, hogy nem nekem fogják felróni mások bűneit. Isten a tudója, milyen gyakran és komolyan küzdök én ezellen; és hogy én, amint a keresztényi mű Magyarországon egy kicsit is gyökeret ver, annak fő szerzőinek hasznára leszek, most azonban még nem lehetek.”³⁸

E szavakkal érnek véget a magyar témák Rojasnak a Leibnizhez intézett 1691. december 2-i levelében.

Leibniz Rojashoz, 1691. december 12./22.

Válaszában Leibniz nem érintette közvetlenül a püspök említette témákat. A saját nézőpontjából írt Rojas magyarországi törekvéseiről, és olyan iratokról és szövegekről tudósított, amelyek ebből a perspektívából voltak láthatók. A sorok között azonban a levél valamennyi pontjára reagált.

Gratulációját Rojas sikereihez nem kell ironikusan értelmeznünk.³⁹ Már az is nagy sikernek számíthatott, hogy Rojas a meghatalmazás birtokában megkezdhetette a tárgyalásait. Leibnizhez Rojas missziójának két alapszövege jutott el: irata a soproni országgyűléshez 1681-ből, amely akkoriban egy belső

unde ipsi lumen recipient, et acceptare tenentur. Dumque cum his sat bonis passibus consolatus [emendálva ebből: ‚consulatus‘ G. G.] vivo”. Christoph de Rojas y Spinola – Leibnizhez, Bécsújhely, 1691. December 2., A I, 7, N. 241, 442.

³⁸ „[S]ihe meine allererste vnd höchste Patroni vnd vrhäber der christligen einigkeit verlaßen mich gäntzlich. Dan sie entzihen mir die alte gnad dero befelch vnd antworten zur zeit: da ich dero hochst christlige vnd vernunftige instruction in Vngaren vnd vberall mitt hochster muhe werkstellig mache, vnd dero Protection vnd bestendigkeit nit wohl werde endigen können. hoffe daß mir anderer leut sünden nit werden zuge-meßen werden. Gott weiß wie oft vnd ernstlich daß ich dagegen fechte; vnd daß ich so baldt das Christlige werk etwas wenigs in Hungaren wirdt wurtzeln bekommen für deßen principalen vrheberen werde nutzlich werden, so anietzo noch nit sein kan.” A I, 7, N. 241. 442sk.

³⁹ „Nihil mihi gratius accidere poterat, quam ex ipsius Reverendissimae et Illustrissimae dominationis vestrae literis de valitudine vestra et rerum successu doceri.” A I, 7, N. 260, 474.

magyar ügy volt, és csupán Rojas második küldetésének a fényében nyerte el jelentőségét az európai irénikus diszkussziók összefüggésében, valamint a meghatalmazás. Ez utóbbinak említése volt a válasza Rojas kérdésére, hogy a szöveg eljutott-e Hannoverbe.

Ezután Leibniz egy soproni prédikátor, Johannn Conrad Barth Rojashoz írott leveléről tett említést,⁴⁰ amelyik arról számol be, miképpen utasították el a protestánsok Rojas meghívását, míg Rojas csak arról írt neki, miképpen fogadták el azok azt.⁴¹ Leibniz két témát hozott szóba, hogy abból Rojas tudja, melyik levélről van szó, jelesül a meghívás elhárítását a közelgő karácsonyi ünnepekre való tekintettel, valamint az ellenjavaslatot arra vonatkozóan, hogy az ügyet terjesszék a német teológusok elé:

Az ő [ti. Barth] célja az, hogy lerázza magáról ezt a terhet, nem annyira az ünnepek miatt, amelyekkel, ahogy mondta, el lenne foglalva, hanem sokkal inkább mert az a véleménye, hogy a saját pártja teológusainak kellene tanácskoznuk a közös ügyről.⁴²

A lapokon, amelyeken a *Compendium totius sacri negotii pacifici* (erről többet alább) másolata, valamint Barth levele olvasható, ugyancsak megtalálható Leibniz egy feljegyzése „H[err] Passerini weymarischer Rath und hofmeister des

⁴⁰ LH I, 11, Bl. 146^r–147^v. A levél datálásáról l. alább.

⁴¹ „Accepimus etiam quid vestro jussu Ungaris quibusdam pastoribus Evangelicae partis, praesertim Oedenburgensibus sit communicatum, et quid responderit unus ex illis, aut potius quid non responderit.” A I, 7, N. 260, 475.

⁴² „Visus enim est hoc onus deprecari non tam feriarum causa quibus se occupatum ajebat, quam quod Theologos suarum partium in re communi consulendos judicaret.” A I, 7, N. 260, 475. Barth levelének releváns passzusai a következők: „Traditum est mihi pridie nativitatis Dominicae (24. Dec) per V. Reverendissimae Dominationis Ministrum aliquod Scriptum cum Collega meo communicandum, et facta nobis Ministri illius ore potestas legendi et addendi, demendi mutandi quae vellemus. Praemissis quae requirebat Civilitas, respondi, ita hoc octiduum cumulare nobis festa laboresque sacros, ut vix inspiciendi tempus futurum sit finitis vero quae publica functio imponeret visurum et de his, quae res exigeret” (LH I, 11, Bl. 146^v); „Ut proinde neque Ecclesiae nostrae aliquid prejudicem, neque Vra Rev. Dom. consilij, quae pacem prae se ferunt Ecclesiae, adversus sim, si quidem ita videbitur Rev. Dom. V. ipsas has 4. propositiones ad nostrae partis Theologos, transmittendas judico, et in re communi publicum illorum expecto responsum” (LH I, 11, Bl. 147^r). Itt és a következőkben Barth levelét az LH I, 11-ben található másolat alapján idézem. Megfogalmazás, írásjelek és rövidítések enyhén módosulhatnak további másolatokban, illetve a *Fortsetzung Sammlung*ban található nyomtatott változatban.

jungen Prinzen” kezdettel.⁴³ Amint e jegyzetből kiviláglík, Leibnizet Passerini már azelőtt tájékoztatta a püspök magyarországi terveinek kudarcáról, mielőtt Leibniz Rojas december 2-i levelét kézhez vette volna.⁴⁴ Ezen túlmenően Leibniz ezen a másolaton saját kezűleg kijavította Barth levelén az aláírást „Szeczeni Archiepiscopus Strigoniensis“-ről „M. Barth Evangelischer Prediger zu <Presburg> Odenburg“-ra.⁴⁵ E kéziratlapok, amelyek Rojas magyarországi missziójával közvetlenül összefüggő dokumentumokat tartalmaznak, azt mutatják, hogy Leibniz a bécsújhelyi püspök híreit más forrásokból származó információkkal szembesíthette: a *Compendium*-ot és az azt kísérő iratokat az átutazó weimari tanácsostól megszerzett hírekkel egészítette ki, illetve más, számunkra ismeretlen információs források alapján kijavította a másolaton a Rojashoz írott levél küldőjét.

Ezen túlmenően Rojas két szövegét említette, amelyek a reunió teológiai vitakérdéseivel foglalkoznak, valamint két ellenkező irányú iratot.⁴⁶ Ezek közül az utóbbira reagált, amely Rojas aktuális magyarországi misszióját támadta, és arra biztatta a püspököt, hogy feleljen meg a gyanúsításokra. Rojas két irata: *Compendium totius sacri negotii pacifici*, valamint a *Clausulae principales formaliaque verba censurae praecipuorum Theologorum*. Az ellenpárt iratai a következők: *Animadversiones in Pacificationis seu Reunionis negotium Ecclesiae Evangelicae cum Ecclesia Romano-Catholica*⁴⁷ és egy százsz teológusok által készített német nyelvű vitairat Rojas ellen.

Az *Animadversiones* szerzője Magyarországról származott, és evangélikus volt.⁴⁸ Az irat a meghatalmazás kibocsátása után előállt helyzetre reflektál, és kijelenti, hogy az evangélikusok Magyarországon a németországi hittársaik hozzájárulása nélkül nem fogják a megállapodást elfogadni.⁴⁹ Ez a magyaror-

⁴³ LH I, 11, Bl. 148^r; nyomtatásban mint „Zu Rojas y Spinolas Stellung im Reich und in Rom [Oktober bis Dezember 1691.]”, A IV, 4, N. 97, 542.

⁴⁴ „Die Catholische geistl. zu Öden[burg] und Regensp[urg] hatten den bischoff pro concione gewalthig perstringiret, und ärger als einen Kezer ausgemacht so ihnen hernach autoritate Caesarea von ihren praepositis untersaget worden[.]” A IV, 4, N. 97, 542.

⁴⁵ LH I 11, Bl. 147^v.

⁴⁶ A I, 7, N. 260, 475.

⁴⁷ E három irathoz a Leibniz-hagyatékban l. a megjegyzéseket: A I, 7, N. 260, 475. A *Compendium* szövegének lelőhelye: LH I, 11, Bl. 145^r–146^r; rá következik, ugyanazon a lapon, Rojas levelének másolata. A *Compendium* kiadása (a levél nélkül): Lünig: *Publicorum negotiorum sylloge*, 1091sk.

⁴⁸ A 3. pontban írja: „â nobis in Hungaria” (LH I, 11, Bl. 45^r), míg a 4. pontban: „nos (Protestantes)” (LH I, 11, Bl. 45^v).

⁴⁹ „In Rescripto Suae Sacratissimae Majest. ex Cancellaria Hung. emanato, in quo Dno Episcopo potestas data est, unionis negotium tentandi et tractandi cùm Protestantibus

szági evangélikusok nevében fellépő szerző valószínűleg nem volt más, mint a Bártfán született és Tübingiában tanult Jakob Zabler vagy Zabeler (1639–1709). Tanárai Jénában, ahová 1658 és 1663 között iratkozott be, Christian Chemnitz és id. Johann Ernst Gerhardt voltak. 1664 és 1674 között szülővárosában volt lelkész. A prédikátorok Magyarországról való elűldözése után három évet töltött 1674-től 1677-ig Großenhain-ben (Szászország), majd utána öt évet (1677–1682) vikáriusként tevékenykedett Mühlbergben⁵⁰, mielőtt visszatért volna Magyarországra 1682-ben. Bártfán lelkészként működött, illetve az egyetlen hivatalban levő magyarországi evangélikus püspökként (szuperintendens) 1689-től 1699-ig, valamint 1703-tól 1709-ig.⁵¹

Egy intertextuális bizonyíték támaszthatja alá Jakob Zabler szerzőségét. Zablernek az apósa, Elias Spleni fölött tartott halotti beszéde, *Frommer Christen Lust in Unlust* (Hayn in Meißen 1675) utalásokat tartalmaz a calixti irénika ellen: az *Animadversiones* ugyancsak idéz egy hasonló irányú művet, mégpedig, *ad hominem* érveként Rojas ellen, egy katolikus tudósnak a tollából: Vitus Erbermann *Eirenikon Catholicum, Helgestadiensi Oppositum* (Mainz, 1645) című művét.⁵² Ha az *Animadversiones* valóban Zabler műve, akkor a Calixt elleni utalások a halotti beszédben támpontokat nyújthatnak annak a kérdésnek a megválaszolásához, mi úton-módon juthatott Leibniz az *Animadversiones* egy másolatának a birtokába.

ita tamen nihilominus illa potestas fuit restricta, ut hoc in negotio nihil validè concludi possit, nisi id à S. Ca[e]s. Maj. et Rom. Pontif. ratificetur[.] Pariter et nos Protestantes nobis hoc reservamus, ut inter nostros Deputatos et Dn. Episcopum nil validè concludatur nisi id ab alijs nostris Ecclesijs fuerit approbatum.” LH I, 11, Bl. 49–50.

⁵⁰ Életrajzírói nem adják meg, hogy a brandenburgi vagy a tübingiai Mühlbergről van-e szó.

⁵¹ Hörk József: *Az Ev. Tisza-kerület püspökei (Superintendentensek)*. Kassa, Bernovits, 1888, 24–27.; Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. Kiad. Szerk. Dr. Ladányi Sándor, Budapest. Magyarországi Református Egyház Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977, 699sk.; Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700*, Budapest, ELTE Levéltár, 2011, Nr. 2033 és 4929; Brigitte Klosterberg und István Monok (szerk.), Zoltán Csepregi (Bearb.): *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Teil 2B: Handschriften*, Budapest, MTA KIK, 2015, 973. Vö. még a bártfai evangélikusok levelét Rojashoz: „Literae Barthfeldensium ad Episcopum Neostadiensem. Barthf. d. 7. Maii 1692”, amelynek első aláírója Jakob Zabler, „P[astor]. und Superintendentens”. LH I, 14, Bl. 59’.

⁵² Biii^r. A műfajhoz vö. Gábor Bibza: *Die deutschsprachige Leichenpredigt der frühen Neuzeit in Ungarn (1571–1711)*. Berlin, LIT Verlag, 2010. Az *Animadversiones*-ben a következő olvasható: „Addo, quae Scribit Erbermannus in Irenico Catholico Helmstedt. opposito, cap. 2.” LH I, 11, Bl. 50’.

A halotti beszédben a „Sancti enim non habuerunt Spiritum Sanctum per modum habitus continui, sed per modum motus diversi“ szöveghelyhez egy széljegyzet kapcsolódik: „D. Hülseman in Tract. de B. O. contra Calixtum. Confer D. Kromay. Theol. Positivo. Pol p. m. 17.“⁵³ Nem sikerült kideríteni, hogy a lipcsei teológiaprofesszor Johannes Hülsemann (1602–1661) melyik Georg Calixt elleni művéről van szó a szászországi és helmstedti teológusok közötti vitában.⁵⁴ A *Tractatus de Bonis Operibus* cím (ha helyes a rövidítés feloldása) valószínűleg a wittenbergi Abraham Calov *De bonis operibus* című művére (Wittenberg, 1651) vonatkozik. A másik munka, Hieronymus Kromayers (1610–1670) *Theologia positivo-polemica* (Lipcse 1668) című műve azonban bizonyossággal azonosítható. Itt az oldalszámokkal adódhatnak problémák: Valószínűleg az 1117. oldalról van szó (a számot a nyomdász „m. 17.”-nek szedte ki), ahol az állam vallási uniformitásáról szóló antitézist („In una Republica diversae religiones tolerari nec possunt, nec debent“) cáfolja meg a szerző. Ezzel az utalással a halotti beszéd egy aktuális oldalpillantást vet Magyarország vallási viszonyaira. Ha tehát Jakob Zabler volt az *Animadversiones* szerzője, akkor a Rojas-ellenes irat Zabler sokrétű szászországi kapcsolatain keresztül érte el először a szász evangélikus teológusokat, hogy közvetítésükkel azután Leibniz kezéhez jusson.

A Leibniz által említett másik polemikus mű minden bizonnyal a *Der Sächsischen Theologen Bedencken vom Ungarischen Religions Wesen*, amely 1691. július 16-án kelt Wittenbergben.⁵⁵ Leibniz a következő megjegyzéseket fűzte ehhez az irathoz: „Úgy tűnik, az írás nem értette meg eléggé a dolgot, és ráadásul az a célja, hogy az emberek érzületét beléjük plántált gyanú és felébresztett félelem által rettentse el a békés szándékoktól. De Önnek nem fog neheze esni, hogy ezeket visszautasítsa azok előtt, akik helyt adnak érveknek.“⁵⁶ Valóban, az irat vezérére nem volt egyéb, mint Rojas törekvéseinek a Kollonich gróf által irányított erőszakos rekatolizációval való rosszhiszemű párhuzamba állítása.⁵⁷ Ez

⁵³ Biii’.

⁵⁴ Vö. Jörg Baur: „Die Helmstedter Lesart des Rechtfertigungsartikels und deren rechtgläubige Kritiker: eine Untersuchung zur Genese des «Synkretischen Streits»,“, in: Udo Sträter (szerk.): *Zur Rechtfertigungslehre der Lutherischen Orthodoxie*. Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2002, 81–136.

⁵⁵ LH I, 7, No. 5. Bl. 151–154. Vö. Eduard Bodemann: *Die Leibniz-Handschriften der Königlichen öffentlichen Bibliothek zu Hannover*. Mit Erg. und Reg. von Gisela Krönert und Heinrich Lackmann, sowie einem Vorw. von Karl-Heinz Weimann, Hildesheim, Olms, 1966, 15.

⁵⁶ „Apparet non satis rem capi ac suspicionibus inolitibus et metu injecto animos hominum a pacificis consiliis deterreri. Sed vobis occurrere facile erit apud eos qui dant rationibus locum.“ A I, 7, N. 260, 475.

⁵⁷ „[A]uch nicht zu zweifeln [ist], daß eben daß waß dieses Bischoffs Vorfahren, graf

az ítélet annál igazságtalanabb volt, mivel éppen hogy az erőszakos rekatolizáció politikai támogatóinak a háttérbe szorulása a bécsi udvarban tette lehetővé Rojas mindkét magyarországi küldetését.⁵⁸ Amint ismeretes, Kollonich terveit egy átfogó magyarországi átalakítási és modernizációs projektbe, *Einrichtungswerk*-be ágyazta be.⁵⁹ Leibniz tervei, amelyekkel hozzá akart járulni Magyarország császári kolonializációjához, nem álltak távol Kollonich nézeteitől.⁶⁰ Mindazonáltal nyitott kérdés, hogy Leibniz, aki az *Einrichtungswerk* összeállítása idején Bécsben időzött, konkrét ismeretekkel rendelkezett-e a műről.⁶¹

Leibniz összekötötte fejtegetéseit Rojas erőfeszítéseiről a katolikus egyház párbeszédképtelenségének a kritikájával: „Azt hiszem, hogy a gyanúsítások a kölcsönös bizalmatlanságot kompenzálják. Volt ugyanis egyszer egy nagy ember az Ön vallásán, aki egyik hozzám írt levelében félelmét fejezte ki az Ön ügyével kapcsolatban: *Un smacco per la chiesa catolica*. Számomra nevelésének és gyerekesnek tűnik csak azzal az ürüggyel visszaretenni a tárgyalásoktól, nehogy becsapjanak bennünket. Ez az éretlenség jele; mintha valaki nem lenne

Collonitsch mit gewalt: dieser auf eine subtilere art zu erlangen intendire, diesem noch wären unmaßgeblich die Evangelische Herrn geistliche zu Ödenburg und Preßburg unter der Bandt in Ihrer Meinung, vermittelst damahlß geschehener remonstration, zu bestärcken, und ihnen sonderlich vorzustellen, daß daß fundament, so Herr Bischoff leget, welches dem Vorwandt nach, die heilige schriftt, aber nicht anderst, alß wie solche durch die Fünff Patriarchales Ecclesiae erkläret wird, da darin, weil die wie orientalische weg gehen die Römische, oder vielmehr derselben Bischoff, den sie unter dem Nahmen der Römischen Kirchen verstehen, allein übrig bleibet, per se schon gefährlich, und fals sie sich darauf einlaßen, gleich damit in deß Pabstthumbß gewalt verfallen, und alleß wülden eingehen müßen, waß ihnen vorgeschrieben würde.” LH I, 7, Bl. 151^v–152^r.

⁵⁸ Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*, Budapest, Gondolat, 1985, 118sk. (Az adat nem található meg a német nyelvű változatban: Mihály Bucsay: *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*, Stuttgart, Evangelisches Verlagswerk, 1959.)

⁵⁹ János Kalmár - János J. Varga (szerk.): *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn. (1688–1890)* (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. B. 39. Quellen Bd. 1). Stuttgart, Steiner, 2010. Vö. Gabriel Adriányi: *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn* (= Beiträge zur Kirchengeschichte. hrsg. von Gabriel Adriányi, G. Muschid und Georg Schöllgen, Bd. 26), Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 2004, 148.; Iványi Emma: „Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban”, *Levéltári Közlemények*. 42 (1971), 137–161., kül. 138.; Forgó: *Kirchliche Einigungsversuche*, 117–119.

⁶⁰ Vö. *Leibniz und Johann Daniel Crafft für den Kaiser*, 2. Hälfte 1688, A III, 4, 377, 385sk., 396.

⁶¹ A szerző egyházi pozíciójáról minden esetre úgy tűnik, hogy nem rendelkezett pontos információkkal: Vö. Leibniz – Landgraf Ernst számára. 1687 november, A I, 5, N. 6, 13.

képes arra, hogy megvédje magát. Éppúgy, mintha valaki a saját gyengeségének tudatában kerülné az emberek társaságát, hogy ne csapják be. De amíg nem erőszakról, hanem ügyességről van szó, mi tilthatná meg nekünk, hogy ügyességgel ügyességet helyezzünk szembe. Így nagyon csodálkozom azon (ahogy barátomnak visszaírtam), hogy az emberek jobban félnek az ördögtől, semmint Istentől remélnének, akit azonban mindenki a maga oldalán lát.⁶²

Leibniz álláspontja Rojas törekvéseinek kudarcával kapcsolatban jobban megérthető, ha nyomon követjük levelezésében a többször említett olasz kifejezést *'un smacco per la chiesa cattolica'* (a katolikus egyház szégyene). Ez az áttekintés egyidejűleg mutatja kapcsolatainak kiterjedtségét irénikus ügyekben.⁶³ Leibniz ezt a kifejezést már 1683-ban használta, mégpedig Rojas projektjével összefüggésben, az ortodox lutheránus teológus Valentin Albertihez írott levelében: „A római oldalon is számos teológust látok, akik a prudencia híret követelik maguknak, és a tinai püspök tárgyalásainak a gyászos következményeit jósolják a maguk ügye számára, mintha a protestánsok e tárgyalásokat a római egyház elleni visszaélésre használnák fel. És egy igen magas állású férfiú, aki emiatt aggódott, egy levélben azt mondta nekem: *un smacco per la chiesa cattolica*.”⁶⁴

Ez az „igen magas állású férfiú“ kétségkívül nem volt más, mint Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels. 1683. augusztus 4./14-i levelében Leibniz továbbított Ernstnek néhány passzust Rojas 1683. július 4./14-i leveléből, hogy mutassa, „amíg [Rojas] megmarad ezen az állásponton, Főméltóságodnak nem lesz

⁶² „Suspiciones judico mutuo metui compensandas. Nam et fuit Vir quidam Magnus ex vestris, qui in literis ad me suis ex vestro negotio verebatur: *Un smacco per la chiesa cattolica*. Mihi pene ridiculum ac puerile videtur hoc praetextu, ne decipiamur a tractatibus abhorrere, et infantiam fateri, quasi cavere sibi quisque non possit; perinde ac si quis imbecillitatis suae conscius fugeret hominum congressus ne deciperetur. Sane quamdiu non vi sed arte agitur, quid vetat arti artem opponi. Denique miror (ut amico respondi) homines plus sibi timere a diabolo, quam a Deo sperare, quem tamen a suis partibus stare quisque putat.” A I, 7, N. 260, 475.

⁶³ E helyütt külön köszönetet mondok Dr. Nora Gädekének, Prof. Dr. Margherita Palumbónak és Prof. Dr. Enrico Pasininek a mondással kapcsolatos adatokért Leibniz levelezéséből.

⁶⁴ „[V]ideo enim et Romanae partis Theologos complures prudentiae famam affectantes nescio quid mali rebus suis à Thiniensis Episcopi negotiatione ominari, quasi eâ Protestantes contra Romanam Ecclesiam abuti possent. Et vir quidam summae dignitatis mihi scribens sese inde metuere ait *un smacco per la chiesa cattolica*.” Leibniz an Valentin Alberti, 24. Dezember 1683, A I, 4, N. 364, 451. Leibniz Valentin Albertihez való viszonyához vö. Ian Hunter: *Rival Enlightenment: Civil and Metaphysical Philosophy in Early Modern Germany*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 131skk.

oka, hogy valami előítélettől vagy *smacco*-tól tartson.⁶⁵ Ezzel Leibniz minden bizonnyal visszautasította a Landgraf korábbi szavait az irénikus püspökről.

Úgy tűnik, 1683-ban Leibniz közvetítőként működött közre a Rojas és a Landgraf közötti kommunikációban. Ezt a közvetett kommunikációt Leibniz maga kezdeményezte, amennyiben 1683. március 14./24-i, Hannoverből keltezett levelében maga hívta fel Ernstet arra, hogy állást foglaljon Rojas irénikájáról.⁶⁶ A Landgraf valószínűleg kifejtette nézeteit néhány gondolatban azokról, akik a megbékélést keresik vallási ügyekben („*les Conciliateurs de Religion*”): egy olyan iratban tehát, amelyet Leibniz egy csomagban 1683. április 27./május 7-én, azaz Leibniz válaszána napján, avagy azelőtt, megkapott.⁶⁷

Leibniz e levelében elutasította a Landgraf számos szemrehányását, előítéletét és gyanúsítását Rojas irányában (amelyek között valószínűleg az inkriminált kifejezés is előfordult). Spanyol, nem olasz, jól beszél németül, elég jó teológus, és – legalábbis saját bevallása szerint – birtokában van néhány katolikus teológus támogatásának. Ez az apológia azt mutatja, hogy Leibniz 1683-ban rokonszenvezett Rojas törekvéseivel, amelyek nem annyira az egyes vitatott hittételeket érintették, hanem inkább a vallás „lényegét” („*touche un peu plus à l'essentiel*”), és amelyek sikerét lehetségesnek, jóllehet inkább valószínűtlennek tartotta.⁶⁸ Leibniz Rojas melletti érvei dacára a Landgraf megmaradt korábbi

⁶⁵ Leibniz – Landgraf Ernsthez, 1683. augusztus 4./14., A I, 3, N. 246, 317; Christoph de Rojas y Spinola – Leibnizhez, 1683. július 4./14., A I, 3, N. 516, 576sk. Vö. Alexandre Foucher de Careil (szerk.): *Oeuvres de Leibniz*. Tome premier, Paris, Didot, 1859, 37sk.

⁶⁶ „Arrivant icy, j’y ay trouué M. l’Euesque de Thina autrement connu par le nom du P. Rochas, qvi negotie avec plusieurs Theologiens Protestans touchant les moyens de reunion, et qvi est muni non seulement des recommandations de l’Empereur, mais encor des approbations de plusieurs Theologiens Catholiques. Je croy qve V. A. s’accorderoit aisement avec ses pensées, et même il faut qve je luy rende ce témoignage qu’il s’y prend d’une maniere plus raisonnable qve pas un de ceux qve je sçache s’en estre mélés”. Leibniz – Landgraf Ernsthez, 14./24. März 1683, A I, 3, N. 234, 280.

⁶⁷ „J’ay receu premierement un paquet de V. A. S. ou il y avoit la premiere partie de l’Apologie pour les Catholiques, de pensées touchant les Conciliateurs de Religion, et deux petits imprimés.” Leibniz – Landgraf Ernsthez, 1683. április 27./május 7., A I, 3, N. 237, 282.

⁶⁸ „Les remarques sur les pretenduës conciliations de Religion, que V. A. m’a communiquées sont excellentes. Quant à Monsr l’Evesque de Thina je luy ay parlé quelques fois, et je puis dire à V. A. sur les doutes qu’Elle en a, premierement, qu’il est Espagnol, et non pas Italien, 2.) qu’il parle bon Allemand ayant esté en Allemagne, plus de 20 ans, 3.) qu’il a regenté en Theologie dans son ordre, et par consequent, qu’il n’ignore pas la Theologie positive et Scholastique. 4.) je trouve aussi qu’il n’est pas mal instruit

véleménye mellett, és továbbra is azt tartotta, hogy a tinai püspök missziója több előnnyel jár a protestánsok, mint a katolikusok számára.⁶⁹

Leibniz minden bizonnyal tájékoztatta a püspököt a Landgraffal folytatott diskussziójáról, hiszen Rojas megköszönte neki a rokonszenvet és támogatást 1683. július 4./14-i levelében.⁷⁰ Az *un smacco per la chiesa catolica* kifejezés ismételt említésének fényében az is feltételezhető, hogy Leibniz elküldte a püspöknek a Landgraf nyolc évvel korábbi levelét a vallásos békítőkről.

A mondás Leibniz általi felemlését tehát a közte, Rojas és Ernst közötti három szereplős kommunikációban szükséges kontextualizálnunk. Leibniz Rojas emlékezetébe idézte a nyolc évvel korábbi diskussziót, hogy a következőt közvetítse: akárcsak 1683-ban Németországban, úgy 1691-ben Magyarországon is a katolikus klérus bizalmatlansága a protestánsokkal folytatott békítő párbeszéddel szemben jelentette a küldetés legfőbb akadályát. Véleményét a Landgraf mondásának a megfordításán keresztül juttatta kifejezésre: nem a püspök az egyház szégyene, hanem ellenfelei.

Leibniz ismeretei Rojas magyarországi missziójáról

A hannoveri Leibniz-hagyaték igen gazdag a Rojas tevékenységére vonatkozó forrásokban, így az általa és a hozzá írott levelekben is. Más kérdés, hogy ezek

des controverses, au moins autant qu'il faut pour son dessein. 5.) son dessein n'est pas fondé sur les seuls articles populaires de la communion de deux especes, du mariage des Prestres et choses semblables, comme il semble, qu'on ait rapporté à V. A., mais il va plus avant et touche un peu plus à l'essentiel. 6.) Il m'a assuré positivement qu'il a en main des Approbations de plusieurs Theologiens Catholiques auxquels il avoit proposé les fonds de son dessein, lesquels après bien des discussions et des doutes l'avoient enfin agréé. 7.) Je n'ay pas vu les écrits qu'il a échangés avec plusieurs Theologiens Protestans, mais ce qu'il m'a dit de son projet me parut possible. 8.) Cependant quoy que je tiene la chose possible, conformément aux principes des deux parties, j'avoué, veu l'estat present des affaires du monde, que je ne croy point probable, qu'elle reussisse, il faudroit supposer dans le commun des hommes et principalement des Theologiens plus d'équité et de raison qu'on n'en peut attendre. Luy même aussi n'espere point d'en voir si tost un plein succès." Leibniz – Landgraf Ernsthez, 1683. április 27./május 7., A I, 3, N. 237, 288.

⁶⁹ „[J]e croy que plustost le parti Protestant que non le Catholique en pourra tirer quelque avantage." Landgraf Ernst – Leibnizhez, 1683. május 21./31., A I, 3, N. 241, 297.

⁷⁰ „Ago gratias [...] quod apud Ser^{mm} Landgrauium me iniuste accusatum excusaueris." Christoph de Rojas y Spinola – Leibnizhez, 1683. július 4./14., A I, 3, N. 516, 576.

közül hány darab képezte a gyűjtemény részét már Leibniz idejében. Úgy tűnik, hogy Leibniz csak a legfontosabb dokumentumokra támaszkodott: Rojas 1681. év végi episztolájára a magyar rendekhez a soproni országgyűlésen, valamint az 1691. március 20-i császári meghatalmazásra. Ezekről a forrásokról Leibniz többször hírt adott. Információinak ez a korlátozottsága a magyarországi reuniós tárgyalásokról összeállított kronológiája alapján is kiviláglik.⁷¹ Rojas levelezésének további darabjai a kutatások következtében kerültek a hagyatékba, amelyeket Leibniz folytatott Bécsújhelyen 1700 őszén, amikor Bécsben időzött.⁷² Fenesy György egri püspöknek Rojashoz írott 1694. április 25-i leveléről van szó,⁷³ amelyik valószínűleg támogatóan kísérte Petheő Istvánnak Rojashoz írott levelét.⁷⁴ Leibniz listája a Bécsújhelyről kivonatban, másolatban vagy eredetiben magával vitt iratokról ugyanis két levelet sorol fel,⁷⁵ amelyek azonban nem tartoznak az irénikus levelezéshez. Valószínűleg két további, Rojásnak a kelet-magyarországi reformátusokkal való 1692-es kapcsolatfelvételével összefüggésben hozzá írott levélnek a másolata is Leibniz bécsújhelyi látogatásának köszönhető.⁷⁶

Továbbá az irénikus püspök levelezésének számos darabja található a LH I, 12 és a LH I, 14 jelzetek alatt.⁷⁷ A Leibniz-hagyatékban található másola-

⁷¹ LH I, 11, Bl. 230^v. A töredékben maradt Rojas-életrajzából kiderül, hogy Leibniz döntőnek tartotta a német protestáns fejedelmek hozzájárulását ahhoz, hogy Rojas megkezdje tárgyalásait úgy Németországban, mint Magyarországon: „Non pauci jam anni elapsi sunt ex quo Primarii aliquot Principes Germaniae Protestantes occasionem prae-buerunt, ut Episcopo olim de Tina in Croatia, nunc de Neustadt in Austria procuratio moderationis circa Ecclesiasticas Germanorum et Hungarorum controversias committeretur.” LH I, 11, Bl. 283^v.

⁷² Vö. A IV, 8, xl.

⁷³ LH I, 10, Bl. 228^v.

⁷⁴ LH I, 10, Bl. 230^v; vö. A IV, 8, N. 45, 257, a 2. sk. sorokhoz írott jegyzetet. Fenesy így írt Rojashoz: „Vir hic [*scil.* Petheő] usui nobis esse poterit ad multas animas in gremium Ecclesiae reducendas, quem itaque Reverendissimae ac Illustrissimae Dominationis Vestrae gratioso affectui pariter commendo”. LH I, 10, Bl. 228^v.

⁷⁵ „Episcopus Agriensis laudat in literis ad Ep[iscopum] Otroskium autorem *Hungaricarum originum* dispositum ad fidem catholicam. Stephani Fetheő ex soc[ietate] Jes[u] ep[istola] de eodem.” *Catalogus manuscriptorum, epistolarum aliorumque ex Christophori de Rojas y Spinola hereditate.* [Ende] Oktober [bis Anfang November] 1700. A IV, 8, N. 45, 257.

⁷⁶ A tokaji református gyülekezet – Rojashoz, Tokaj, 1692. május 18. és Debreczeni Dormány István és a Tiszántúli Református Egyházkerület presbiterei – Rojashoz, Nagykároly, 1692. június 11. (mindkettő LH I, 11, Bl. 235^v). Debreczeni Dormány István (? – 1693) Leidenben tanult 1664-ben. 1692-ben megválasztották a Tiszántúli Kerület püspökének.

⁷⁷ Ehhez egy szinoptikus és kronologikus áttekintés Rojásnak a magyarországi tárgyalá-

tok története, amelyek Rojas levelezéséhez tartoznak a magyarországi irénikus tárgyalásokkal összefüggésben, a következőképpen foglalható össze:

Amint említés esett róla, Leibniz 1691 decembere előtt egyetlen levelet kapott meg másolatban a *Compendium* másolatával együtt: Johann Conrad Barth soproni lelkész Rojashoz írott levelét. Ezt a levelet a *Fortgesetzte Sammlung*-ban éppúgy, mint Hannesen és Busch forrásgyűjteményében az 1691/1692-es misszió levelei közé sorolták be. A levél azonban nem a püspök 1691/1692-es magyarországi látogatásához tartozik, hanem 1681-es fellépéséhez a soproni országgyűlésen. Meg van adva a hónap és a nap, amelyen a levél íródott: de-

sokkal közvetlenül összefüggő levelezéséről 1681-ből, illetve 1691–1692-ből a LH állagaiban, a forrás megadásával [Fortg. Samml. = *Fortgesetzte Sammlung*; Lampe = Lampe: *Historia Ecclesiae reformatae*; Lünig = Lünig: *Publicorum negotiorum sylloge*; Rotarides = die Sammlung von Mihály Rotarides (lásd még alább)]: Johann Conrad Barth – Rojashoz, k. n. [1681. december 29.] [LH I, 11, Bl. 146^r–147^r; LH I, 14, Bl. 52^{rv} (Fortg. Samml., 259–261); LH I, 14, Bl. 261^{rv}]; Rojas – Jo.[hann Erich] Weissbeckhez, pozsonyi lelkészhez, Bécs, 1691. május 3. [LH I, 14, Bl. 37^{rv} (Rotarides); LH I, 14, Bl. 252^{rv}]; Jo.[hann Erich] Weissbeck – Rojashoz, 1691. május 6. [LH I, 14, Bl. 39^r (Rotarides); LH I, 14, Bl. 254^{rv}]; Passerin – Rojashoz, Baden, 1691. május 21. [LH I, 14, Bl. 40^{rv} (Rotarides); LH I, 14, Bl. 254^v–255^v]; Rojas – Passerinhez, Bécsújhely, 1691. május 25. [LH I, 14, Bl. 42^r (Rotarides); LH I, 14, Bl. 255^v–256^r]; Passerin – Rojashoz, Bécs, 1691. május 30. [LH I, 14, Bl. 43^{rv} (Rotarides); LH I, 14, Bl. 256^{rv}]; Rojas – a pozsonyi evangélikusokhoz, Bécsújhely, 1691. június 16. [LH I, 14, Bl. 45^{rv} (Rotarides); LH I, 14, Bl. 258^v–259^v]; a pozsonyi evangélikusok – Rojashoz, Pozsony, 1691. június 22. [LH I, 12, Bl. 15^r; LH I, 14, Bl. 46^{rv} (Lünig, 1125sk., vö. Lampe, 509)]; Rojas – a pozsonyi, bazini és szentgyörgyi evangélikus rendekhez, 1691 [LH I, 14, Bl. 47^r–48^r (Fortg. Samml., 224–229)]; Esterházy Pál herceg – a pozsonyi, modori, bazini és szentgyörgyi evangélikus rendekhez, Kismarton, 1691. július 3. [LH I, 14, Bl. 9^{rv} (Fortg. Samml., 257sk.)]; Passerin – Rojashoz, Bécs, 1691. július 26. [LH I, 14, Bl. 50^r–51^v (Rotarides); LH I, 14, Bl. 256^v–258^r]; Rojas – a soproni evangélikusokhoz, Bécsújhely, 1692. március 29. [LH I, 14, Bl. 56^{rv} (Fortg. Samml., 262sk.); LH I, 14, Bl. 259^v–260^r]; a sporoni evangélikusok –, [1692. március 29. után] [LH I, 12, Bl. 13^v–14^r; LH I, 14, Bl. 57^{rv} (Fortg. Samml., 263–266); LH I, 14, Bl. 260^{rv}]; a bártfai evangélikusok – Rojashoz, Bártfa, 1692. május 7. [LH I, 14, S. 59^r (Rotarides); LH I, 14, Bl. 262^v]; Propositio Episcopi Neostadiensis facta Cassoviae Anno 1692. 11. Maji [LH I, 14, Bl. 60^r (Lampe, 509)]; Resolutio Ecclesiae Reformatae Gonciensis, ad Propositionem Christophori à Roxas, Gönc, 1692. május 12. [LH I, 12, Bl. 14^{rv}; LH I, 14, Bl. 61^r (Lampe, 510)]; Resolutio Ecclesiae Debrecinensis [1692] [LH I, 12, Bl. 14^v; LH I, 14, Bl. 62^{rv} (Lampe, 511)]; a tokaji református gyülekezet tagjai – Rojashoz, Tokaj, 1692. május 18. [LH I, 11, Bl. 235^r (Nachlass von Rojas?)]; Debreczeni Dormány István és a Tiszántúli Református Kerület presbiterei – Rojashoz, Nagykároly, 1692. június 11. [LH I, 11, Bl. 235^r (Nachlass von Rojas?)]; a pozsonyi evangélikus lelkészek – Rojashoz, k. n. [LH I, 14, S. 76^{rv} (Rotarides); LH I, 14, Bl. 262^r].

cember 29.⁷⁸ Ezért teljességgel lehetetlen, hogy Leibniz 1691. december 12./22-i levelében egy olyan levélről számoljon be, amelyiket csak egy héttel később írtak meg. A levél továbbá megemlíti, hogy Rojas a rákövetkező napon utazik el Sopronból.⁷⁹ 1691-ben azonban Rojas már nyáron elhagyta Magyarországot, hogy csak 1692 tavaszán térjen oda vissza.⁸⁰ 1681-ben ezzel szemben december 20-án még Sopronban volt.⁸¹ (Úgy tűnik azonban, hogy Leibniz a levelet Rojas 1691-es magyarországi utazásával összefüggésben értelmezte.)

Hannesennek csak a kiadott levelek álltak rendelkezésére, míg Busch a gyűjteményét ki tudta egészíteni a Wittenbergben tanuló magyar evangélikusok segítségével. Az „Epistolae variae in Negotio reunionis Scriptae” című gyűjteményt Látsny Ádám, a Wittenbergi Egyetem magyar könyvtárának könyvtárosa állította össze saját kezűleg 1756. január 16-án, amint azt margójegyzete mutatja: „Scripsit Adamus Latsny Turoczio Hung. SS. T. Studios. et p. t. Pannonum Vitenbergae Bibliothecarius. Anno post Jubilaeum pacis religiosae secundum primo. Die 16. Jan. mpp.”⁸² Ezek olyan leveleket tartalmaznak, amelyek az evangélikus lelkész és irodalomtörténész Rotarides Mihály (1715–1747) felső-magyarországi utazása során végzett kutatásából származnak, és ennél fogva Leibniz számára nem voltak hozzáférhetőek.⁸³ Ehhez jöttek hozzá másolatok Lünig, Lampe és a *Fortgesetzte Sammlung* nyomtatott forrásgyűjteményeiből. Ez volt a forrásbázis, amelynek alapján Busch dolgozott – lényegében arra tett kísérletet, hogy Rojas magyarországi missziójának történetét a levelezésből vett német kivonatok egymásutánja révén rekonstruálja.⁸⁴

Leibniz tájékozódása nem terjedt ki Rojas levelezésére magyar politikusokkal és mindkét felekezeti egyháziakkal. A tény, hogy Leibniz nem ismerte a

⁷⁸ „Hodierno interim mane (29 Dec) V Reverendissimae Dominationi nomine Wilhelmus aliquis Collegae meo Christophoro Sobitschio in Scheda exponit qualiter V. Reverendiss. Dom. cras Deo dante discessura sit.” LH I, 11, Bl. 146^v.

⁷⁹ Vö. az idézetet a 78. sz. jegyzetben.

⁸⁰ Masser: *Spinola*, 350sk.

⁸¹ Rojas 1681. december 20-án Sopronból írt Alderano Cybò államtitkár bíborosnak. Hildebrandt: *Reunionsverhandlungen*, 78; vö. Masser: *Spinola*, 238sk.

⁸² LH I, 14, Bl. 251^r–272^v, itt: Bl. 251^r.

⁸³ Rotarides magyar művelődéstörténeti forrásgyűjteményei Wittenbergbe és Drezdába kerülhettek. Rotarides, Michael (Johann), in: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Bd. 27 (1874), 91.; Klement G. Ildikó: „Külföldön tanuló magyarországi diákok olvasmányai a 18. század első felében (A wittenbergi Magyar Könyvtár 1755-ből származó katalógusának elemzése)”, *Magyar Könyvszemle*. 101 (1985/3–4), 210–224., itt: 211. Vö. Látsny Ádám – Heinrich Julius Friedrich Buschhoz, Wittenberg, 1756. január 16. LH I, 17, Bl. 170^r–171^v.

⁸⁴ LH I, 15, Bl. 50^sskk.

bécsújhelyi püspöknek a magyar protestánsokkal folytatott levelezését, befolyásolta a nézőpontját. Ezeket a gyűjteményeket protestánsok állították össze, és ezek felhasználása vagy kizárólagos figyelembevétele perspektívaváltást hozott magával Hannesen és Busch feldolgozásaiban. Ahogy 1691 végi levélváltásukból kiderül, mind Rojas, mind Leibniz a katolikus egyház visszavont támogatását tartották a kudarcos tárgyalások fő okának, és ennél fogva úgy értelmezték (1691 végén) az eseményeket, mint a római egyház belső konfliktusát. A reformátusok (Debreceni Ember Pál) vagy lutheránusok (Rotarides Mihály) által összeállított levelezések ezzel szemben úgy állítják be Rojas misszióját, mint egy újabb lehetőséget a katolikusok és protestánsok közötti összecsapásra. A számos visszautasításra vonatkozó adat, amelyet Rojas meghívásai nyomán zsebre tett, a magyar protestánsokat emelik cselekvő helyzetbe: nem annyira a katolikusoknak a további tárgyalásokra vonatkozó tilalma miatt, hanem inkább a magyar protestánsok egységes fellépése miatt kellett a püspöknek az országot „üres kézzel elhagynia” („*rediit tamen vacuus*”), ahogy Debreceni Ember Pál diadallal megállapította.⁸⁵

Leibniz és Rojas nézetei Magyarország politikai rendszeréről

Ahogy szó esett róla, Rojas 1691. december 2-i levelében a tudós levelezés hangvételéből a személyes ismeretség stílusába váltott át. Leibniz válaszában ezzel szemben megmaradt a *respublica litteraria* udvarias regiszterében. A Rojas-level német része panaszkodik a császár ellen, aki továbbra is üldözi a protestánsokat, és őt (Rojast) nemhogy újabb utasításokra, de még válaszra sem méltatja.

Leibniz hallgatását Rojas beszámolójának második részére vonatkozóan a magyar politikai rendszerrel alkotott saját nézetei fényében értelmezhetjük. 1668 és 1672 közötti mainzi korszakában Leibniz a Wesselényi-felkelésre válaszul megalkotott jogeljátszás-elmélet híve volt.⁸⁶ A rákövetkező magyarországi Habsburg-ellenes mozgalmakról és vallásháborúkról ezzel szemben nem volt

⁸⁵ „Christophorus à Roxas, Episcopus Neostadiens Austriae, circumibat majorem Hungariae partem, Literis Salvi Conductus & Plenipotentiae Majestatis Caesareae Regiaeque munitus. Patentibus item Palatini Regni Hungariae instructus, compellabat & compellebat Ecclesias Evangelicas, Augustanae videlicet & Helveticae Confessionis, ad Reunionem seu Synchronismum cum Ecclesia Romano-Catholica; rediit tamen vacuus, irrito conatum suorum fructu & successu.” Lampe: *Historia Ecclesiae reformatae*, 506. Vö. Forgó: *Kirchliche Einigungsversuche*, 141.

⁸⁶ Vö. pl. *Einige politische Gedanken*; A IV, 1, N. 30, 498sk. A jogeljátszás-elmélethez vö. Adriányi: *Beiträge zur Kirchengeschichte*, 93., 41. sz. j.

egységes álláspontja. A kuruc mozgalom 1672-ben jelentősen veszített az erejéből, és csak 1678-ban következett be újabb fellendülés.⁸⁷ Ezen időszak legnagyobb részét Leibniz Párizsban töltötte, elmélyedve a matematikában és a filozófiában, távol Kelet-Európa politikai és katonai eseményeitől. A rendi alkotmány, nagy vonalakban, a magyar nemességnek a rendeletalkotó, végrehajtó és bírói hatalmából állt a vármegyékben, valamint jogából, hogy kívánságait és az alkotmányértékekre vonatkozó sérelmeit az országgyűlésen előterjessze. Leibniz sok területen széles és mély ismeretekkel rendelkezett Magyarországról, de a helyi és regionális autonómiák nem tartoztak ezek közé, jóllehet II. András 1222. évi Aranybullájának ellenállási záradékáról szolid ismeretei voltak.⁸⁸ Ezt a záradékot az 1687-es országgyűlés helyezte hatályon kívül, és iktatta törvénybe az osztrák ház örökösödését a magyar trónon a szabad királyválasztás jogi fikciójának megtartása mellett. Magyarország állami szuverenitásának e korlátozása azonban nem terjedt ki a helyi közigazgatásra, és Magyarország nem vált a Habsburgok örökös tartományává. Mindez azért fontos, mert Leibniz nemcsak a Marie Brinon-hoz intézett, a Lipót-féle 1691. március 20-i meghatalmazás francia fordítását kísérelő levelében használja a „terres héréditaires” kifejezést Magyarországra, hanem már 1687 novemberében, azaz az 1687 októberétől 1688 januárjáig ülésező országgyűléssel egyidejűleg úgy írt Magyarországról, mint az örökös tartományok („pays héréditaires”) egyikéről.⁸⁹ Ebben rejlik a fő oka annak, hogy túlértékelte I. Lipót császár mozgásterét Magyarországon a török háborúk után. A hannoveri udvar hivatalnokaként több mint elég információja és tapasztalata volt a császárnak nyújtott katonai segítségről ahhoz, hogy igazolva lássa a hódítás jogát Magyarországra.⁹⁰

Mindez szoros összefüggésben áll a kérdéssel, hogy mennyiben voltak felfogható politikai tényezőkként a szabad királyi városokban élő protestánsok. Kétségtől ez volt Rojas álláspontja, ami a meghatalmazásból is kiolvasható volt, és nem csak azért, mert megengedte a protestánsoknak, hogy tárgyaljanak. E

⁸⁷ Benczédi: *Rendiség*, 74.

⁸⁸ Vö. *Réflexion sur Jurieu: Histoire du Calvinisme*. 1684. május eleje, A IV, 3, N. 21, 303.

⁸⁹ Lipót császár – Christoph de Rojas y Spinola számára. Meghatalmazás. Bécs, 1691. március 20. Leibniz francia fordítása, A I, 6, N. 102a, 628–632. „Je joins ici le pouvoir que l’Empereur vient de donner à M. l’évêque de Neustadt, dont j’ai déjà parlé: et par ce pouvoir il est autorisé à traiter avec les protestans des terres héréditaires”. Leibniz – Marie de Brinon-hoz, Hannover, 1691. július 16., A I, 6 N. 102, 237. „[E]n Allemagne et en Hongrie et autres pays héréditaires”. Leibniz – Landgraf Ernst számára, Rheinfels, 1687 november, I, 5, N. 6, 15.

⁹⁰ Vö. Georg Schnath: *Geschichte Hannovers im Zeitalter der neunten Kur und der englischen Sukzession 1674–1714*. Hildesheim und Hannover, Lax, 1938–1976, Bd. I, 639.; Bd. II, 31sk., 70sk.; Bd. III, 102sk.

tekintetben az illetékességi körök és képviseleti kérdések nem voltak elég pontosan meghatározva. Hanem sokkal inkább azért tekinthető ez Royas nézetének, mert a meghatalmazás érvényessége Erdélyre is kiterjedt, ahol az 1690. évi Diploma Leopoldinum után konszenzus uralkodott az úgynevezett „bevett” vallások (katolikusok, evangélikusok, reformátusok és unitáriusok) között. Ennek alapján a visszahódított tartomány közigazgatását a paritás alapján rendezték el, még akkor is, ha hosszú távon nem lehetett nem észrevenni a katolikusok iránti kedvezés tendenciáját.⁹¹ Maga a megszólítás „Status et Ordines” (amelyet Leibniz csak leegyszerűsítve adott vissza franciául⁹²) is mutatja, hogy I. Lipót alattvalóit nem mint egyes individuumokat, hanem mint a rendi alkotmány tagjait szólította fel tárgyalásokra. Tárgyalásokra Erdélyben nem került sor; azonban ha egységes szándékot tételezünk fel a meghatalmazás mögött, akkor az nem annyira teológiai kérdések megoldására, mint inkább a politikai-társadalmi vallásbéke konkrét követelményére irányult. Ezért bírálta Fenesy György egri püspök a tárgyalások illetén felfogását 1692. május 26-i levelében, amelyet a nádoron keresztül intézett a császárhoz. Amint Fenesy hangsúlyozni akarta, a protestánsok koránt sincsenek olyan kulcspozíciók birtokában a rendi közigazgatásban, hogy egyenrangú tárgyalási felekként lehessen rájuk tekinteni.⁹³

A vallásbéke I. Lipót számára is (legalábbis a meghatalmazás szerint) fontosabb kellett, hogy legyen, mint teológiai kontroverziák megnyugtató megoldása. A megfogalmazás a *sacrum negotium* ideális távlata mellett szerényebb célokat is nyitva hagy: „minden haszontalan vita megszüntetését vagy csökkentését”.⁹⁴ Leibniznek, Molanushoz hasonlóan, nem volt túlságosan hízelgő véleménye a magyarországi át- vagy visszatérések teológiai megalapozottságáról.⁹⁵ Rojas hagyatékához fűzött megjegyzései a magyarországi reünions pro-

⁹¹ Vö. Forgó: *Kirchliche Einigungsversuche*, 132sk.

⁹² Vö. Leibniz saját kezű javításait a kérdéses helyen: LH I, 11, Bl. 272’.

⁹³ „[N]on tantum in rebus Fidei, Verum etiam etiam in ijs, quae juris merè positivi sunt, censeo nequaquam eisdem cedendum, Verum volentes Uniri compellandos ad omnimodam uniformitatem independenter ab Unione Protestantium Germaniae. Quatuor Regni Statuum, praeter Statum Praelatorum, Status alter totus Deo laudes Catholicus est. Universorum Comitatum qui Tertium efficiunt Supremi & Vice Comites Catholici. Quartus Civitatum Liberarum fere ubique Magistratum habet si non totum potiore certè Catholicum. Tota Haeresis inter privatos mediae Conditionis Nobiles & Plebem subsistit.” Fenesy György egri püspök – Esterházy Pál herceg nádorhoz, Kassa, 1692. május 26. (MNL OL X 89, Pál nádor levelei).

⁹⁴ „[D]e dicta Reunione fidei, aut Controversiarum omnium inutilium abolitione aut diminutione”. A I, 6, N. 102a, 630.

⁹⁵ „[De]r Erzbischoff in Ungarn hat einige lutherische Ungarn [cat]holisch gemacht, weil er ihnen gesagt, die lutherische Religion komme von einem deutschen, aber die

jekt tartalmatlanságáról és a birodalmi teológiától való függésétől⁹⁶ igazak lehetnek, de semmiképp nem jelentik, hogy ez a projekt mindentől tartalmatlan vagy jelentéktelen volt: nagyon is megvoltak a maga különös politikai tétjei. Amíg a birodalomban pragmatikus kompromisszum állt fenn vallásos ügyekben a vesztfáliai béke után, amelyet a felekezetek óhajtott újra egyesítése mindenekelőtt teológiaiilag koronázott volna meg, addig a magyar népszerűség Rojas törekvéseinek idején vallási és polgárháború állapotában volt. Ebből a perspektívából a békés együttélés útja-módjának megtalálása életközelibb feladatnak tűnhetett, mint a kontroverziák megnyugtató teológiai áthidalása.

Rojas éppen ott tárgyalt, ahol a lutheránusok politikai súllyal rendelkeztek: Magyarország nyugati és északi megyéinek szabad királyi városaiban – olyan területeken, amelyek soha nem voltak török uralom alatt. E városok polgárai túlnyomó részint németek voltak, és megvolt az előjoguk, hogy maguk határozzanak vallásukról.⁹⁷ Leibniz számára viszont Magyarország alapvetően katonai műveletek színtere volt. Még az Ernst von Hessen-Rheinfelsszel folytatott levelezésében is ez volt a nézőpontja. Kétségkívül nem volt az a terep, amelyen a valódi („*véritable*”) katolicizmus, amelyet Leibniz a „tűrhető”-vel („*tolérable*”) szemben előnyben részesített, kedvező talajra találhatott.⁹⁸ Ahogy Leibniz az európai török háborúkat kizárólag szekuláris perspektívából tekintette⁹⁹, úgy a protestánsok vallási alapon motivált polgárháborúiban csak a hatékony felszabadító háború akadályait látta.

Összegzés

Rojas, kortól és betegségektől nyomasztva, még meg akarta érní élete vállalkozásának sikerét. Ezért foglalt el (jóllehet átmenetileg) 1691 közepe táján pragmatikus-voluntarista pozíciót, és még arra is kész volt, hogy a protestánsokkal

Catholische Religion komme von einem Stephano, einem Ungarischen König.” Excerpta ex schedulis Leibnitianis, Nach dem 26. Juli 1694. A IV, 5, N. 65, 538. Molanushoz vö. Utermöhlen: Handschriftliches Material, 121.

⁹⁶ „*Hungari sine confratribus suis Germanis nihil sciunt, nil possunt, imo nil (uti ajunt) volunt[.]*” Praestanda cavendaque, 1700 november/december első fele, A IV, 8, N. 53, 313.

⁹⁷ Forgó: *Kirchliche Einigungsversuche*, 133sk.

⁹⁸ Leibniz – Landgraf Ernsthez, 1682. október 23./november 3. (?), A I, 3, N. 229, 272.

⁹⁹ Brigitte Saouma: „Leibniz et l'idée de croisade”, In: Friedrich Beiderbeck, Stephan Waldhoff (szerk.), *Pluralität der Perspektiven und Einheit der Wahrheit im Werk von G. W. Leibniz. Beiträge zu seinem philosophischen, theologischen und politischen Denken*. Berlin, Akademie, 2011, 103–119., kül. 116sk.

szövetkeztek. Leibniz ezzel szemben azt akarta, hogy Rojas fenntartsa a párbeszédet, folytassa a vitát, és ez által őrizze meg a reuniós törekvések egységes kommunikációs terét. Leibniz álláspontja szerint nem a politikai cselekvőknek, hanem a teológusoknak kell egyetértésre jutniuk egymással a reunió kérdéseiről.¹⁰⁰

Leibniz és Rojas magyarországi politikai céljai nem voltak összhangban egymással. Leibniz a török háborúk után Magyarország központosított, fölülről vezényelt konszolidációját és modernizációját részesítette előnyben, míg Rojas, jótévőjéhez és támogatójához, Esterházy Pál herceg nádorhoz hasonlóan, arra tett kísérletet, hogy a vallásbékét a rendi szerkezet megtartása mellett érje el.¹⁰¹ Természetesen az nem lehetett Rojas szándéka, hogy a rendi érdekeket a császári politika rovására mozdítsa elő. Lipót politikáját a magyar politikai rendszer sajátosságainak figyelembevétele mellett akarta támogatni. Leibniz és Rojas helyzetértékelése annyiban párhuzamosan futottak, hogy Rojas útja mindkettjük számára számos szállal kapcsolódott össze a birodalmi protestáns fejedelmek politikájával (akik a török háborúk támogatását a magyarországi protestánsokkal való bánásmódtól tették függővé).¹⁰² Taktikai különbségek álltak fenn közöttük ama kérdés tekintetében, hogy miképpen szükséges a missziót végrehajtani. Rojas számára a magyarországi reuniós terv mindenekelőtt belpolitikai fontossággal rendelkezett, míg Leibniz a projektet külpolitikai-katonai összefüggésében szemlélte. Ezek a különbségek Leibniz és Rojas között Rojas magyarországi levelezésének alapján jobban előtérbe kerülnek.

A protestánsokkal való 1691 tavaszi és nyári kapcsolatfelvétel első körének kedvezőtlen, vagy egyenesen katasztrofális visszacsatolásai után Rojasnak új ötlete támadt: a vallásháború és a politikai nyugtalanság Magyarországon mégis előmozdítója lehetnek a reuniónak. Talán jobb volna, javasolta a nádornak, a magyarországi reunió kérdését leválasztani a birodalmi tárgyalásokról, és a józan észre és az általános békevágyra apellálva kerülő úton elérni a reuniót, mintsem a birodalmi fejedelmek hozzájárulására várni, akik nem ritkán ódzkodtak a császárral való együttműködéstől.

Leibniz ezzel szemben fent akarta tartani az irénikus mozgalom összeurópai egységét és a dialógust mint annak eszközét. Kérdés marad, mennyire pontos információkkal rendelkezett Rojas tárgyalásainak részleteiről. Bizonyos azonban, hogy a szász protestánsok vitáitának elküldésével újra akarta élesíteni a vitát, és Rojast nagyobb írói aktivitásra kívánta ösztönözni. Rojas 1691. július 30-i,

¹⁰⁰ Vö. Leibniz – Landgraf Ernsthez, Braunschweig, 1691. szeptember 2./12., I, 7, N. 92, 147.

¹⁰¹ Vö. Benczédi: *Rendiség*, 157, 56. sz. j.

¹⁰² Schnettger: „Kirchenadvokate”, 163.

a magyar nádorhoz intézett levelének fényében úgy tűnik, hogy Leibniz bíráló szavai Rojashoz azokat illetően, akik el akarják kerülni a vitát, nemcsak a magyarországi katolikus klérusra, hanem Rojasra is vonatkoznak: Leibniz arra buzdította a püspököt, hogy célját ne részleges érvényességgel és kerülő úton érje el, hanem vállalja fel irénikus feladatát, maradjon a viták középpontjában, álláspontját világosabban fogalmazza meg és erőteljesebben védelmezze.¹⁰³

Bibliográfia

Adriányi, Gabriel: *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (= Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München. Hrsg. von Georg Stadtmüller, Horst Glassl, Ekkehard Völkl, Edgar Hösch, Bd. 30). München, Trofenic, 1986.

Adriányi, Gabriel: *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn* (= Beiträge zur Kirchengeschichte. Hrsg. von Gabriel Adriányi, G. Muschid und Georg Schöllgen, Bd. 26), Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 2004

Aretin, Karl Otman Freiherr von: *Das Alte Reich 1648–1806*. 4 Bde, Stuttgart, Klett-Cotta, 1993–2000.

Backus, Irena: *Leibniz: Protestant Theologian*. Oxford, Oxford University Press, 2016

Bahlcke, Joachim: *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie: von einer Partnerschaft zur Konfrontation* (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 23). Stuttgart, Franz Steiner, 2005.

Bäumer, Remigius: „Die Unionsbemühungen von Christoph de Rojas y Spinola”, In: Hans Otte, Richard Schenk (szerk.): *Die Reunionsgespräche im Niedersachsen des 17. Jahrhunderts. Rojas y Spinola – Molan – Leibniz* (= Studien zur Kirchengeschichte Niedersachsens. In Verbindung mit Hans-Walter Krumwiede, Hans Otte und J. Uhlhorn hrsg. von Inge Mager, Bd. 37). Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1999, 85–103.

Baur, Jörg: „Die Helmstedter Lesart des Rechtfertigungsartikels und deren rechtgläubige Kritiker: eine Untersuchung zur Genese des «Synkretischen Streits»”, In: Udo Sträter (szerk.): *Zur Rechtfertigungslehre der Lutherischen Orthodoxie*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2002, 81–136.

¹⁰³ A tanulmány elkészítését „A magyar filozófia története a korai újkorban (1570-1710)” című OTKA-projekt (NKFIH-OTKA 137963) támogatta.

Benczédi László: *Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*. Budapest, Akadémiai, 1980.

Bérenger, Jean: *Léopold Ier (1640–1705). Fondateur de la puissance autrichienne* (= Perspectives germaniques. Collection dirigée par Jacques le Rider). Paris, Presses Universitaires de France, 2004

Bibza, Gábor: *Die deutschsprachige Leichenpredigt der frühen Neuzeit in Ungarn (1571–1711)*. Berlin, LIT Verlag, 2010.

Bodemann, Eduard: *Die Leibniz-Handschriften der Königlichen öffentlichen Bibliothek zu Hannover*. Mit Erg. und Reg. von Gisela Krönert und Heinrich Lackmann, sowie einem Vorw. von Karl-Heinz Weimann, Hildesheim, Olms, 1966.

Bucsay, Mihály: *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*, Stuttgart, Evangelisches Verlagswerk, 1959

Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*, Budapest, Gondolat, 1985.

Eisenkopf, Paul: *Leibniz und die Einigung der Christenheit. Überlegungen zur Reunion der evangelischen und katholischen Kirche* (= Beiträge zur ökumenischen Theologie. Hrsg. von Heinrich Fries. Bd. 11). München – Paderborn – Wien, Schöningh, 1975.

Fischer, Kurt: *Geschichte der neueren Philosophie*. 3. Bd., Heidelberg, Winter, 1902

Forgó, András: *Kirchliche Einigungsversuche in Ungarn. Die Unionsverhandlungen Christophorus Rojas y Spinolas in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts* (= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte, hrsg. von Irene Dingel, Bd. 212), Mainz, von Zabern, 2007.

Foucher de Careil, Alexandre (szerk.): *Oeuvres de Leibniz*. Tome premier, Paris, Didot, 1859.

Fritzemeyer, Werner: *Christenheit und Europa. Zur Geschichte des europäischen Gemeinschaftsgefühls von Dante bis Leibniz*. München – Berlin, Oldenbourg, 1931.

Gädeke, Nora: „Gottfried Wilhelm Leibniz”, in: Christiane Berkvens-Stevellinck, Hans Bots et Jens Häselser (szerk.), *Les grands intermédiaires culturels de la République des Lettres* (= Les dix-huitièmes siècles. Collection dirigée par Raymond Trousson et Anthony McKenna 91), Paris, Champion, 2005, 257–306.

Gädeke, Nora: „Leibniz lässt sich informieren – Asymmetrien in seinen Korrespondenzbeziehungen“, In: Klaus-Dieter Herbst und Stefan Kratochwil (szerk.): *Kommunikation in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main et al., Lang, 2009, 25–46.

Gerber, Georg: „Leibniz und seine Korrespondenz“, in: Wilhelm Totok und Carl Haase (szerk.), *Leibniz. Sein Leben – sein Wirken – seine Welt*, Hannover, Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, 141–171.

Haselbeck, Gallus (szerk.): „Ein Bericht des Irenikers P. Christoph de Royas y Spinola, Bischofs von Wiener-Neustadt, über seine Unternehmungen und Erfolge (Sincera relatio ...)“, In: *Seraphisches St. Joseph-Kolleg zu Watersleyde: Jahresbericht für das Schuljahr 1911–1912*, Fulda 1912, 3–23.

Haselbeck, Gallus: „Der Ireniker P. Christoph de Rojas y Spinola“, *Der Katholik* 93 (1913), Bd. 11, 387–405.; Bd. 12, 15–37.

Hiltebrandt, Philipp: *Die kirchlichen Reunionsverhandlungen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Ernst August von Hannover und die katholische Kirche*. Róma, Regenberg, 1922.

Hörk József: *Az Ev. Tisza-kerület püspökei (Superintendensek)*. Kassa, Bernovits, 1888.

Hübener, Wolfgang: „Negotium irenicum – Leibniz’ Bemühungen um die brandenburgische Union“, In: Hans Poser, Albert Heinekamp (szerk.): *Leibniz in Berlin* (= Studia Leibnitiana Sonderhefte 16). Stuttgart, Franz Steiner, 1990, 120–169.

Hunter, Ian: *Rival Enlightenments: Civil and Metaphysical Philosophy in Early Modern Germany*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

Iványi Emma: „Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban“, *Levéltári Közlemények* 42 (1971), 137–161.

Kalmár, János – Varga, János J. (szerk.): *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn. (1688–1890)* (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. B. 39. Quellen Bd. 1). Stuttgart, Franz Steiner, 2010.

Kiefl, Franz Xaver: *Der Friedensplan des Leibniz zur Wiedervereinigung der getrennten christlichen Kirchen*. Paderborn, Olms, 1903.

Klement G. Ildikó: „Külföldön tanuló magyarországi diákok olvasmányai a 18. század első felében (A wittenbergi Magyar Könyvtár 1755-ből származó katalógusának elemzése)“, *Magyar Könyvszemle* 101 (1985/3–4), 210–224.

Klosterberg, Brigitte, István Monok (szerk.), Zoltán Csepregi (átdolg.): *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Teil 2B: Handschriften*. Budapest, MTA KIK, 2015.

Krämer, Sybille: „Leibniz als Vordenker der Idee des Netzes und des Netzwerkes?“, in: *Vision als Aufgabe: Das Leibniz-Universum im 21. Jahrhundert*. Berlin, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, 2016, 47–59.

Lampe, Adolph, [Debreceni Ember Pál]: *Historia Ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania...: ex monumentis fide dignissimis a viro quodam doctissimo magnam partem congesta: nunc autem accessionibus multis locupleta et hoc ordine concinnata a Frid. Adolph Lampe, Trajecti ad Rhenum, apud Jacobum van Poolsum, 1728*.

Leibniz, Gottfried Wilhelm: *Sämtliche Schriften und Briefe*. Berlin, Akademie Verlag, 1923ff.

Lünig, Johann Christian: *Publicorum negotiorum sylloge*. Frankfurt am Main, Boetius, 1694.

Masser, Karin: *Christobal de Gentil de Rojas y Spinola O.F.M. und der lutherische Abt Gerardus Wolterius Molanus. Ein Beitrag zur Geschichte der Unionsbestrebungen der katholischen und evangelischen Kirche im 17. Jahrhundert* (= Reformationsgeschichtliche Studien und Texte. In Verbindung mit Herbert Immenkötter, Friedhelm Jürgensmeier, Manfred Rudersdorf, Anton Schindling und Peter Walter hrsg. von Heribert Smolinsky, Bd. 145). Münster, Aschendorff, 2002.

Miller, Samuel J. T. and Spielman jr., John P.: *Cristobal Rojas y Spinola. Cameralist and Irenicist 1626–1695* (= Transactions of the American Philosophical Society. New Series, Vol. 52, Part 5). Philadelphia, American Philosophical Society, 1962.

Müller, Kurt: „Korrespondenten von G. W. Leibniz: 2. Cristobal de Rojas y Spinola O.F.M.“, *Studia Leibnitiana* 2 (1970), 284–297.

Ohst, Martin: „Einheit in Wahrhaftigkeit. Molans Konzept der kirchlichen Reunion“, In: Hans Otte, Richard Schenk (szerk.): *Die Reunionsgespräche im Niedersachsen des 17. Jahrhunderts. Rojas y Spinola – Molan – Leibniz* (= Studien zur Kirchengeschichte Niedersachsens. In Verbindung mit Hans-Walter Krumwiede, Hans Otte und J. Uhlhorn hrsg. von Inge Mager, Bd. 37). Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1999, 133–155.

Otte, Hans: „Glaubenswechsel, Reichspolitik und Wiedervereinigung der Kirchen. Der Beginn der Reunionsverhandlungen in Hannover und die Interessen der welfischen Herzöge“, In: Hans Otte, Richard Schenk (szerk.), *Die Reunionsgespräche im Niedersachsen des 17. Jahrhunderts. Rojas y Spinola – Molan – Leibniz* (= Studien zur Kirchengeschichte Niedersachsens. In Verbindung mit Hans-Walter Krumwiede, Hans Otte und J. Uhlhorn hrsg. von Inge Mager, Bd. 37), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1999, 56–84.

Palumbo, Margherita: „*Le Stravaganze dei Protestanti* – Reunionsgespräche und Konversionsversuche aus der Perspektive der römischen Kurie“, In: Wenchao Li, Hans Poser, Hartmut Rudolph (szerk.): *Leibniz und die Ökumene* (= Studia Leibnitiana Sonderhefte, Bd. 41), Stuttgart, Franz Steiner, 2013, 50–73.

Pichler, Aloys: *Die Theologie des Leibniz aus sämtlichen ... Quellen ... dargestellt*. 2 Bde, München, Cotta, 1869–1870.

Rommel, Christoph von: *Leibniz und Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels. Ein ungedruckter Briefwechsel über religiöse und politische Gegenstände*. 2 Bde, Frankfurt am Main, Literarische Anstalt, 1847

Rudolph, Hartmut: „Daniel Ernst Jablonski und Gottfried Wilhelm Leibniz – Kirchen- und akademiegeschichtliche Beobachtungen zur Frühaufklärung“, *Sitzungsberichte der Leibniz-Societät der Wissenschaften zu Berlin* 101 (2009), 7–26.

Rudolph, Hartmut: „Leibniz’ Bemühungen um eine Reunion der Kirchen“, In: Hans Otte, Richard Schenk (szerk.), *Die Reunionsgespräche im Niedersachsen des 17. Jahrhunderts. Rojas y Spinola – Molan – Leibniz* (= Studien zur Kirchengeschichte Niedersachsens. In Verbindung mit Hans-Walter Krumwiede, Hans Otte und J. Uhlhorn hrsg. von Inge Mager, Bd. 37), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1999, 156–172.

Saouma, Brigitte: „Leibniz et l’idée de croisade“, in: Friedrich Beiderbeck, Stephan Waldhoff (szerk.): *Pluralität der Perspektiven und Einheit der Wahrheit im Werk von G. W. Leibniz. Beiträge zu seinem philosophischen, theologischen und politischen Denken*. Berlin, Akademie, 2011, 103–119.

Schnath, Georg: *Geschichte Hannovers im Zeitalter der neunten Kur und der englischen Sukzession 1674–1714*. Hildesheim und Hannover, Lax, 1938–1976.

Schnettger, Matthias: „Katholisch-protestantische (Re-)Unionsbestrebungen im Reich in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Voraussetzungen – Initiativen – Hindernisse“, In: Harm Klueting (szerk.), *Irenik und Antikonfessiona-*

lismus im 17. und 18. Jahrhundert. Hildesheim – Zürich – New York, Olms, 2003, 91–116.

Schnettger, Matthias: „Kirchenadvokate und Reichseinigungspläne. Kaiser Leopold I. und die Reunionsbestrebungen Rojas y Spinolas“, In: Heinz Duchhardt, Gerhard May (szerk.), *Union – Konversion – Toleranz. Dimensionen der Annäherung zwischen den christlichen Konfessionen im 17. und 18. Jahrhundert* (= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Beiheft 50). Mainz, von Zabern, 2000, 139–169.

Schnettger, Matthias: „Rojas y Spinola, Molanus und Leibniz – Die (Re-)Unionsverhandlungen und ihr Scheitern“, In: Wenchao Li, Hans Poser, Hartmut Rudolph (Hrsg.): *Leibniz und die Ökumene* (= Studia Leibnitiana Sonderhefte, Bd. 41). Stuttgart, Franz Steiner, 2013, 33–50.

Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700.* Budapest, ELTE Levéltár, 2011.

Tüchle, Hermann: „Neue Quellen zu den Reunionsverhandlungen des Bischofs Spinola und seines Nachfolgers“, In: Joseph Ratzinger, Heinrich Fries (szerk.): *Einsicht und Glaube. Festschrift für Gottlieb Söhngen*, Freiburg, Herder, 1962, 405–437.

Unterburger, Klaus: „Umstrittene Ekklesiologie. Theologische Traditionen in Leibniz' Konzeption von Kirche, Papst und Konzil“, in: Wenchao Li, Hartmut Rudolph (szerk.): *Leibniz im Lichte der Theologien* (= Studia Leibnitiana supplementa. Bd 40), Stuttgart, Franz Steiner, 2017, 265–286.

Utermöhlen, Gerda: „Der Briefwechsel des Gottfried Wilhelm Leibniz – die umfangreichste Korrespondenz des 17. Jahrhunderts und der «république des lettres»“, in: Wolfgang Frühwald, Hans-Joachim Mähl und Walter Müller-Seidel (szerk.), *Probleme der Brief-Edition.* Bonn, Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1977, 87–103.

Utermöhlen, Gerda: „Handschriftliches Material von und über Christoph de Rojas y Spinola in der hannoverschen Landesbibliothek“, In: Hans Otte, Richard Schenk (szerk.), *Die Reunionsgespräche im Niedersachsen des 17. Jahrhunderts. Rojas y Spinola – Molan – Leibniz* (= Studien zur Kirchengeschichte Niedersachsens. In Verbindung mit Hans-Walter Krumwiede, Hans Otte und J. Uhlhorn hrsg. von Inge Mager, Bd. 37), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1999, 120–132.

Utermöhlen, Gerda: „Die irenische Politik der Welfenhöfe und Leibniz' Schlichtungsversuch der Kontroverse um den päpstlichen Primat“, in: Dieter Breuer

(szerk.): *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock* (= Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung 25). Wiesbaden, Harrasowitz, 1995, 191–200.

Viczián János: „Spinola, Christophorus de Rojas y, OFM”, In: *Magyar Katolikus Lexikon*. 12. kötet, Budapest 2007, 311.

Ziebritzki, Henning: „Uniformiter vivere? Zum theologischen Charakter von Christoph de Rojas y Spinolas Schrift «De confessione orthodoxae fidei Hungaricarum Ecclesiarum»”, In: Hans Otte, Richard Schenk (szerk.), *Die Reunionsgespräche im Niedersachsen des 17. Jahrhunderts. Rojas y Spinola – Molan – Leibniz* (= Studien zur Kirchengeschichte Niedersachsens. In Verbindung mit Hans-Walter Krumwiede, Hans Otte und J. Uhlhorn hrsg. von Inge Mager, Bd. 37), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1999, 105–119.